

AERE PERENNIVS

Verslagen en Mededelingen uit het
Medisch - Encyclopaedisch Instituut van de Vrije Universiteit

---

No. 29/30 — april/juli 1978

Uitgave van het

*Medisch-Encyclopaedisch Instituut
van de Vrije Universiteit*

Redactie: Prof. Dr. G.A. Lindeboom

Inzendingen voor Aere Perennius
worden gaarne ingewacht aan het
redactie-sekretariaat p/a
Mevr. C.M.T. Kermer
Medisch-Encyclopaedisch Instituut V.U.

Van der Boechorststraat 7
1081 BT Amsterdam
Tel. 020 - 548 2702

A E R E P E R E N N I U S
Verslagen en mededelingen uit
Het Medisch-Encyclopaedisch Instituut
van de Vrije Universiteit

No. 29/30

april/juli 1978

ONZE OOGST
 (Herinneringen en het Heden)
 door
 Professor Cornelia de Lange †

Inleiding

Professor Dr Cornelia C. de Lange, geboren op 24 juni 1871 te Alkmaar, studeerde aanvankelijk chemie doch begon in 1892 haar studie in de geneeskunde. In 1897 behaalde zij het arts diploma en promoveerde in datzelfde jaar tot doctor in de geneeskunde op een proefschrift getiteld: Vergelijkende Asch-analyses.

Na een specialistische opleiding gevolgd te hebben in de kindergeneeskunde te Zürich, vestigde zij zich als kinderarts te Amsterdam en volgde in 1927 Professor De Bruin op als hoogleraar in de paediatric aan de Universiteit van Amsterdam. Talrijke artikelen verschenen van haar hand in binnen- en buitenlandse wetenschappelijke tijdschriften: gedurende vele jaren had zij zitting in de redactie van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde. Zij beschreef een speciaal soort congenitale afwijking: het Typus Amstelodamensis. Samen met Brouwer legde zij zich toe op het pathologisch-anatomisch onderzoek van kinderen in het bijzonder van de hersenen.

Zij overleed op 28 januari 1950.

Onderstaand artikel is een gedeelte van een voordracht die zij in mei 1948 hield bij gelegenheid van het 30-jarig bestaan van de Nederlandse Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding (VVAO). Zij geeft hierin een levenschets van Aletta Henriette Jacobs, Catharina van Tussenbroek en Maria Du Saar; drie medicae die in de overgang van de 19e naar de 20e eeuw een belangrijke invloed hebben gehad op de uitoefening van de geneeskunde in de ruimste zin des woords. Daarnaast zijn deze vrouwen sterk geëngageerd geweest bij het verwerven van gelijke rechten voor de vrouw zoals ondermeer het vrouwen-kiesrecht.

Deze voordracht, reeds bijna 'historisch' te noemen, is ongecorrigeerd opgenomen; met name is aan de spelling van de nederlandse taal niets gewijzigd. H. L. Houtzager.

* * *

De eer hier hedenavond te mogen spreken, heb ik zeker niet te danken aan mijn activiteit in het verenigingsleven. Ik ben zonder twijfel te kort geschoten, maar ik behoor tot de ouderen en heb als zodanig nog herinneringen aan personen en indrukken, die slechts weinigen meer hebben.

Echter, gij weet het, senectus ipsa morbus, en een der ouderdomskwalen is breedsprakigheid. Ik zal vanavond veel van Uw tijd vragen en nu en dan zult gij eens gaan verzitten en dan de verzuchtingslaken: Het duurt wel lang, eer de bogst is binnengehaald.

Gij had dit wel enigszins kunnen bevroeden, toen gij een oude schovendraagster naamt in Uwen dienst.

Het zij dus zoo.

Ik heb mij voorgesteld met U te bespreken, wat in Nederland door de vrouwen met academische opleiding is bereikt, sinds de eerste vrouw tot de universitaire studie werd toegelaten.

Van die eerste vrouw zou ik U gaarne een korte levensbeschrijving geven en ook van een enkele, die spoedig daarop volgde en die ik met name wil noemen, omdat zij niet meer tot de levenden behooren. Bij verdere vermelding van hetgeen door vrouwen met een academische graad werd bereikt, zal ik slechts de namen van enkele pioniersters vermelden.

Dit niet, omdat: nomina idiosa sunt, maar ik ontkom dan aan het gevaar, dat ik wellicht velen zou overslaan, die alleszins verdienen genoemd te worden, het gevaar 'de passer et des meilleures'.

Ik wil U geen statistiek geven; er wordt een enquête gehouden; de cijfers daarvan zullen weldra bekend zijn. Wij willen nu niet het aantal schoven van onzen oogst tellen, maar de aren toetsen.

Gij zult mij misschien straks verwijten, dat ik wat te veel medisch georiënteerd ben geweest, maar de meeste vrouwen, die hebben gestudeerd, zijn artsen geworden, en waren persoonlijkheden.

Dan nog een captatio benevolentiae, een beroep op Uw welwillendheid. Ik vind het zelve altijd minder aangenaam, als iemand een voordracht voorleest, inplaats van die uit te spreken, maar ik kan daaraan heden niet ontkomen, omdat ik niet al de gegevens, die ik verzamelde, kon memoriseren.

Ten slotte nog dit. Als het U wellicht voorkomt, dat ik te veel aandacht wijd aan hetgeen door vrouwen in universitair verband is bereikt, wil dan geen oogenblik meenen, dat ik dit als het hoogste beschouw. Straks, als wij de balans opmaken, zult gij zien, dat voor mij de hoogste waarden elders liggen.

Geneeskunde

Laat ik beginnen met de faculteit der geneeskunde en de eerste vrouwelijke arts in Nederland, met Aletta Henriette Jacobs, later echtgenoot van C. V. Gerritsen. De gegevens put ik uit haar in 1924 verschenen autobiographie en uit mijn herinneringen.

Zij werd in 1854 geboren als 8e kind - er zijn er na haar nog drie geboren - , in het gezin van den hardwerkenden, liberaal denkenden dr. Jacobs te Sappemeer in Groningen.

Over den vader spreekt zij steeds met diepe verering.

In Sappemeer werd in 1871 de H.B.S. met 3-jarige cursus voor meisjes opengesteld onder geheel dezelfde voorwaarden als voor jongens. Thorbecke gaf dit privilege; het was een unicum. Overal elders in den lande moest eerst voor elk meisje een ministerieele toestemming worden gevraagd. In 1901 heeft Abraham Kuyper deze bepaling voor Sappemeer ingetrokken, maar minister Rink heeft het privilege in 1905 hersteld. Op die H.B.S. volgde Aletta Jacobs eenige lessen en haar vader leerde haar wat Latijn en Grieksch. Zij deed met succes het examen voor apothekersassistente en op grond daarvan stond Thorbecke, met vrijstelling van het admisssie-examen haar toe, de lessen aan de academie te Groningen te volgen echter slechts voor één jaar.

Vlak voor den dood van Thorbecke kwam de definitieve toestemming.

Deze vergadering lijkt mij bij uitstek de plaats voor een dankbare herinnering. Mag ik U verzoeken te gaan staan en een oogenblik staande te blijven ter eere van de nagedachtenis van den liberalen staatsman van grote allure: Johan Rudolf Thorbecke.

Ik dank U.

Aletta Jacobs deed vlug en met succes haar examens, ofschoon een chronische malaria haar vaak het studeeren moeilijk maakte. Na haar doctoraal examen ging zij naar Amsterdam, voor 'luchtverandering'. Zij deed daar het semi-artsexamen, kreeg daarna een zware typhus, maar slaagde toch reeds in April 1878 te Utrecht voor het artsexamen. Toen volgde haar promotie te Groningen bij Prof. Kooyker: 'Over localisatie van psychologische en pathologische verschijnselen in de groote hersenen', Daarna kwam een studieverblijf in Londen, waar zij zeer onder den indruk kwam van dr. Drysdale en diens opvattingen omtrent het moederschap naar begeeren, de willekeurige beperking van het kindertal.

Volgens de leer van Malthus zou zich de bevolking volgens een meetkundige reeks vermeerderen, de onderhoudsmiddelen slechts volgens een rekenkundige. Om de slechte gevolgen van deze constellatie te bestrijden ried hij aan late huwelijken en geslachtelijke onthouding vóór het huwelijk.

Hoe goed bedoeld, kwamen van deze principes niets terecht in de praktijk. Daarom heeft men naar andere middelen gezocht om het kinderaantal te beperken, het zoogenaamde nieuw-malthusianisme.

Dr. Jacobs vestigde zich in 1879 te Amsterdam na afloop van het internationale medische congres aldaar en kreeg spoedig een groote praktijk. Gedurende 14 jaren heeft zij zich beschikbaar gesteld twee ochtend-

ren s'weeks kosteloos hulp te geven aan onbemiddelde vrouwen en kinderen uit de arbeidersklasse. Daar leerde zij den socialen en lichameelijken nood kennen van vele vrouwen, en die brachten haar tot toepassing van de nieuw-malthusianistische maatregelen. Ik ben hierop iets uitvoerig ingegaan, omdat dr. Jacobs wegens deze opvattingen zeer gelasterd is geworden en velen, ook onder de medici, haar hebben beschuldigd van het opwekken van abortus.

Men mag over haar opvattingen denken, zooals men wil, deze beschuldiging was echter onwaardig en volkomen onwaar.

Deze zeer militante, warmhartige vrouw trachtte hulp te brengen, overal waar zij maar kon en onrecht te bestrijden. Haar actie voor het zitten van winkelmeisjes is aanvankelijk belachelijk gemaakt, maar zij heeft de grote voldoening gehad, dat de wet later geëischt heeft, dat het winkelpersoneel gelegenheid kreeg tot zitten.

In 1904 heeft zij haar praktijk neergelegd na de viering van haar 25-jarige promotie en zich verder geheel aan de vrouwenbeweging gewijd. Met trots mag zij in haar autobiographie zeggen: 'De politieke en oeconomische onafhankelijkheid van de vrouw zijn in ons land met mijn medewerking tot stand gekomen'. Wij mogen er aan toevoegen: *illa paro magna fuit*.

Haar werkkraft en hare belangstelling waren schier onbeperkt. Zij heeft zeer veel gedaan voor het vrouwenkiesrecht, waarvan wij nu de vruchten plukken. Zij heeft vurig gestreden tegen de reglementeering van de prostitutie, zij heeft in den eersten wereldoorlog voor den vrede gewerkt, heeft daarna getracht den nood in Duitschland te lenigen.

Op de congressen, uitgaande van den Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht, was zij de meest op den voorgrond tredende persoonlijkheid. Zij heeft zeer veel gereisd en overal vrienden gemaakt.

In 1911, na het Congres van den Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in Stockholm, ondernam zij met mrs. Chapman Catt een reis om de wereld, die begon in Zuid Afrika, en hield tal van lezingen.

In 1919 kwam in Nederland het algemeen vrouwenkiesrecht.

Een zeer merkwaardige figuur was de eerste vrouw die in Nederland een academischen graad behaalde. Zij heeft in den aanvang van haar praktijk zeer moeilijke jaren gehad, veel tegenwerking, veel laster zelfs ondervonden. Maar, zooals zij zelve na haar 70-sten verjaardag, 9 Februari 1924, verklaarde: 'Op ondubbeltzinnige wijze is het mij dien dag duidelijk geworden, dat ik hier te lande en op vele plaatsen in de wereld vrienden mag tellen, die er prijs op stelden mij waardeering te betuigen en daaronder zelfs velen, die vroeger tot mijn bestrijders behoorden'.

En wel zeer veel genoegen zullen haar de woorden van dr. Deknatel, namens de Haagsche afdeeling van de Nederlandsche Maatschappij tot

Bevordering van de Geneeskunst, hebben gedaan, die verzekerde, dat dr. Jacobs haar vak vele jaren voortreffelijk had uitgeoefend en dat haar streven was ten zegen geweest aan tal van vrouwen!

De tweede pionierster, die de graad van doctor in de geneeskunde verwierf, was Catharina van Tussenbroek, die in 1887, nog vóór haar artsexamen bij prof. Donders promoveerde op een proefschrift, getiteld: 'Over normale en abnormale melkafscheiding'.

Zij werd in 1852 te Utrecht geboren, verkreeg de acte van hulponderwijzeres in 1871, die van hoofdonderwijzeres in 1875. In het jaar 1880 kreeg zij admisie tot de Hoogeschool, op grond van het examen ingesteld bij Koninklijk Besluit van 4 Augustus 1853.

Het getuigschrift voor het natuurkundig-philosophisch deel van het admisie-examen was een in Latijn opgesteld formulier, waarin de aanstaande student Juvenis Ornatissimus wordt genoemd. Hoe moest dit nu gewijzigd worden voor een vrouw? Dat was blijkbaar een moeilijke kwestie; in gedachten zien wij de hooggeleerde heeren over hun baarden strijken, toenmaals het sieraad van den man. Puella, Meisje, neen voor iemand, die reeds een carrière bij het onderwijs achter zich had; femina neen; mulier? Neen, alle drie niet geschikt. Ten slotte nam men een kloek besluit, schrapte juvenis door en veranderde ornatissimus in ornatissima. Toen werd het diploma geteekend door Buys Ballot, ordinis praeses den Dibbits, ordinis grapharius. Het andere deel van het admisie-examen, de humaniora betreffend, werd afgelegd voor de faculteit van bespiegelende wijsbegeerte en fraaie letteren.

In 1881 legde Catharina van Tussenbroek het propaedeutisch examen af, in 1882 het candidaats, beide cum laude, dat te Amsterdam werd gedaan. De promotie volgde in 1887 cum laude en in hetzelfde jaar werd het artsdiploma verkregen. Of ook het doctoraal examen cum laude geschiedde, heb ik niet kunnen nagaan. Een familielid gaf mij verschillende papieren ter inzage, maar dit was er niet bij.

Kort na haar promotie vestigde zij zich in Amsterdam als arts voor vrouwen en kinderen. Het was geenszins haar voornemen, als specialiste voor verloskunde en gynaecologie werkzaam te zijn. Zij had daarvoor ook geen opleiding gehad, maar het waren juist patienten met klachten op dit gebied en verlangen naar de verloskundige hulp van een vrouw, die tot haar kwamen en haar als het ware in deze richting drongen. Daarom heeft zij ook de samenwerking met dr. Mendes de Leon in zijn gynaecologische kliniek in de Sarphatistraat bereidwillig aanvaard en is daar haar studies op microscopisch gebied begonnen, die hun hoogtepunt vonden in haar voordracht op het internationale gynaecologische congres in 1898 te Amsterdam gehouden: 'Over Kouwers geval van ovariaal zwangerschap microscopisch onderzocht'. Zij had niet alleen een

groot aantal fraaie teekeningen daarvoor gemaakt, maar ook al het technische histologische werk zelve verricht. Dit mooie onderzoek heeft, naast haar ander werk op het gebied der microscopie, groote waardering gevonden en wordt in binnen- en buitenlandsche literatuur steeds geciteerd.

Grooten indruk maakte ook haar voordracht op het Congres voor Vrouwenarbeid in 1898 in den Haag gehouden, getiteld: 'Over het tekort aan levensenergie bij onze jonge vrouwen en meisjes', een warm pleidooi voor ernstigen arbeid voor de vrouw.

Catharina van Tussenbroek had een helder klaar verstand, een voortreffelijk oordeel, een uitnemende stijl en: een hart van goud. Daarvan getuigden haar talrijke patienten.

Zij was vele jaren referente voor aboterie en gynaecologie voor het Nederlandsche Tijdschrift voor Geneeskunde, secretaresse van de Nederlandsche Vereeniging voor Gynaecologie, lid van de artscommissie, enz. De besten onder de medici waren haar vrienden. Met Treub, Winkler, Saltet was zij in trouwe vriendschap verbonden. Toen zij haar werk over de 'Aseptische verloskunde in Nederland' had voltooid, vroeg Treub haar daarover eenige colleges te geven en zelf ging hij toen, als een student, in de collegebank zitten.

Mijn tijdgenooten en ik hadden een onbegrensden eerbied voor haar en toen ik bij mijn eigen promotie in 1897 bloemen van haar kreeg en zij op haar visitekaartje had geschreven, dat zij op mij rekende om den naam van de vrouwelijke arts hoog te houden, was ik daarmee wel zeer vereerd maar dat appèl benauwde mij ook wel een beetje. Dat zij mij later gevraagd heeft haar dokter te zijn, daarop was ik heel trotsch.

Ondanks haar kleine gestalte bezat Catharina van Tussenbroek een groote waardigheid. Zij droeg steevast een kapotje met keelbanden, die samen werden gehouden door een broche. Hoewel zij niet militant was, voelde zij toch alles voor het vrouwenkiesrecht en die broche vertoonde langen tijd het portret van mrs. Chapman Catt, met wie Aletta Jacobs haar wereldreis maakte. Dan volgde een zijden mantille. Ook haar binnenhuiskleeding had iets bijzonders met het losse overhangende bovenstuk en het zijden vestje.

Een vrouwelijke collega, een iets jongere tijdgenootte van mij, zeide eens: 'Al werden wij nog zoo oud, zóó deftig als Cathrientje worden wij nooit'. Deze collega is helaas jong overleden en ik zelve heb het inderdaad nooit bereikt.

Hoeveel vrouwen heeft zij steun gegeven, heeft zij bemoedigd bij lichamelijk en geestelijk lijden. Van hoevelen was zij de vertrouwde! Daarvan getuigden bij haar verscheiden in Mei 1925 de couranten van alle richtingen. Haar artikelen over den beroepsraad en het verschooningsrecht der artsen hadden indertijd in wijden kring belangstelling getrokken.

De volgende pionierster was Maria du Saar, die in 1889 de eerste vrouw was, die aan de Amsterdamsche universiteit promoveerde. Zij specialiseerde zich in de oogheekunde bij prof. W. M. Gunning en was, voor zooverre mij bekend is, de eerste vrouw in Nederland, die assistente bij een hoogleeraar werd. Zij bezocht aanvankelijk de Haarlemsche Kweekschool voor Onderwijzeressen, haalde de acte lager onderwijs en de aantekening voor Fransch en Duitsch en deed het admisssie-examen voor de universiteit, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 4 Augustus 1853. Zij ging na het geslaagde examen medicijnen studeeren en onderzocht groote vriendelijkheid van de hoogleeraren Fürbringer, anatoom, en Place, physioloog. Zij promoveerde bij Stokvis over 'De melkstromende werking van de maaginhoud van jonge zuigelingen'.

Haar levensloop heeft gemaakt, dat zij de oogheekunde maar enkele jaren heeft uitgeoefend; zij huwde n.l. met een musicus en verbleef jaren buitenslands. Dr. Harmen-du Saar woont nu in Amsterdam, is bijna 88 jaar oud en heeft haar belangstelling voor de geneeskunde nog ten volle behouden.

Al behoort zij niet tot de allereerste vrouwen, die geneeskunde hebben gestudeerd, - zij promoveerde in 1905 op een proefschrift 'Bijdrage tot de kennis van menstrueelen cyclus en puerperium' - toch is het mij onmogelijk hier Marianne van Herwerden niet te herdenken, een vrouw van uitzonderlijke begaafdheid en van groote charme. Dat zullen allen, die het voorrecht gehad hebben haar te kennen, mij met geheel hun hart toegeven en tevens zullen zij er zich pijnlijk over verbaasd hebben, dat men gemeend heeft in een lectoraat in de cytologie een voldoende waardeering uit te drukken van haar werk. Zoo iemand, dan had zij een professoraat verdiend en het lidmaatschap van de Koninklijke Academie van Wetenschappen!

Haar vereerde leermeesters waren Hubrecht, bij wien zij promoveerde en Pekelharing, in wiens laboratorium zij vele jaren heeft gewerkt en die haar als zijn opvolgster had gedacht. Zij had een internationale reputatie op het gebied van cel- en erfelijkheidsleer, van welke laatste het groote onderzoek over de verdeling van de bloedgroepen in Nederland een onderdeel uitmaakte. Zij was, in tegenstelling met bijna alle medici, een voortreffelijk styliste; men leze haar artikel in 'De Gids' over de briefwisseling tusschen drie physiologen (Donders, van Deen en von Gräfe), van welke van Deen haar grootvader was.

Haar boek 'Erfelijkheid bij den mensch en eugenitiek', uitgegeven door de Volksuniversiteit, begrijpelijk voor den ontwikkelden leek heeft ook de moeders van het huidige geslacht bereikt en voor velen een geheel nieuwe wereld ontsloten. Wat moeilijker te begrijpen voor den leek, maar eveneens voortreffelijk geschreven is 'De wording van het

organisme'. Zij overleed in 1934. Dr. van Herwerden was een prima interpres. Haar groote beteekenis als vrouw van wetenschap is velen pas na haar dood duidelijk geworden.

Dezer dagen zal een boek over haar verschijnen, geschreven door haar zuster Charlotte. Gij allen zult zich daarvoor zonder twijfel interesseeren.

In verband met het academisch geneeskundig onderwijs moet vermeld worden, dat heden ten dage de Amsterdamsche medische faculteit een vrouwelijke buitengewone hoogleeraar telt in de microbiologie der infectieziekten, die in 1950 te Philadelphia het internationale congres voor vrouwelijke artsen zal presideeren en wier dapperheid tijdens de bezettingsjaren ons allen met bewondering heeft vervuld; een gewone hoogleeraar in de kindergeneeskunde, rade donata, een lector in de phonetica met binnen- en buitenlandsche reputatie, een privaats-docente in de physiologische chemie, die tevens reeds tal van jaren haar uitnemende zorgen wijdt aan het Nederlandsche Tijdschrift voor de Geneeskunde, de trouwe steun van den Nederlandschen arts.

Aan een chemica verleende de Amsterdamsche geneeskundige faculteit een doctoraat honoris causa voor haar voortreffelijk werk op endocrinologisch gebied.

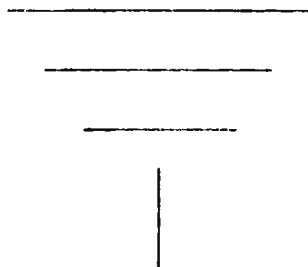
In Groningen is een vrouwelijke lector aan het anatomisch-embryologisch Laboratorium verbonden, die doctor is in de biologie en arts.

Leiden verleende leeropdrachten aan twee vrouwelijke artsen.

Als conservator, chef de clinique, plaatsvervangend hoofd ener afdeling treft men verscheidene vrouwen aan.

Nog moge vermeld worden, dat vier medicae een gouden medaille hebben verworven met haar antwoord op een prijsvraag.

Evenals de titel mr. in de Rechten een groote keuze geeft in emplooi, zoo kan ook de arts zijn of haar werkzaamheid in velerlei richtingen ontplooiën. Vergis ik mij niet, dan zijn nu in alle erkende specialismen vrouwen werkzaam, terwijl ook vele in ambtelijk verband werken.

DE ADMINISTRATIEBOEKEN (1696 - 1708) VAN
PIETER TURCQ, CHIRURGIJN TE DINTELOORD
 door
 D. J. B. Ringoir*

Inleiding

Enige jaren geleden ontdekte Mw. Drs A. Schippers, redactrice van het blad Mensen van vroeger, in het rijksarchief 's Hertogenbosch enige administratieboeken van de plattelandschirurgijn Pieter Turcq. Zij plaatste in haar blad een oproep, om een medicus te vinden die deze boeken nader zou kunnen bestuderen. Het uiteindelijk resultaat is nu te vinden in een artikel van collega M. C. de Haas, in de nummers 5, 6 en 7 van Mensen van vroeger (1977), p. 116 - 128, speciaal gewijd aan de Westhoek van Noord-Brabant in vroeger tijd.

Pieter Turcq

Het is onbekend waar en wanneer Pieter Turcq werd geboren. Hij was gehuwd met Hanna (Janna) de (du) Mee (Mei), datum en plaats van het huwelijk onbekend. Uit dit huwelijk zijn drie kinderen geboren te Dinteloord, waarvan er één waarschijnlijk binnen het jaar is gestorven.

Pieter overleed in 1708. Zijn vrouw moet vóór 1710 overleden zijn. De kinderen bleven waarschijnlijk als wezen achter, en zo is het verklaarbaar dat de rekeningenboeken terecht kwamen in het archief van de weeskamer, en zo voor ons bewaard bleven.

Het is onbekend waar Pieter Turcq een opleiding genoot. Zijn broer Geert was broodbakker in Middelburg en collega de Haan suggereert dat Pieter mogelijk aldaar is opgeleid. Dit behoeft mijns inziens toch verder onderzoek in de archieven van het Middelburgse chirurgijns-gilde.

De naam Turcq is echter vrij zeldzaam. Volgens Drs Schippers, deskundige op het gebied van de genealogie, mag daaromaangenomen worden dat Pieter Turcq afstamde van het belangrijke magistraten-geslacht Turcq uit Bergen op Zoom. Pieter zou dan een afstammeling zijn van Paschasius Justus Turcq, geboren in Ekelo in Vlaanderen, doctor in de wijsbegeerte en geneeskunde, die zich in 1540 als doctor van de Markies van Bergen op Zoom aldaar vestigde. Onder zijn nakomelingen waren veel hoogwaardigheidsbekleders, maar voorzover bekend geen geneeskundigen.

---

* Werkgroep Plattelandsheelmeeesters

Dinteloord

De plaats Dinteloord ontstond in 1605 door inpoldering bij het plaatsje Steenberg. De polder noemde men Princenland, naar Prins Philips Willem (1554 - 1618), het nieuwe dorp naar het riviertje de Dintel of Dintel. In de 17e eeuw woonden er ongeveer 500 mensen in Dinteloord en circa 350 in de polders. Van dit aantal patiënten moest Pieter Turcq dus leven.

In de rekeningen van Dinteloord vormde de chirurgijn een vaste post. In 1627 bedroeg deze post 120 gulden, in de loop van de 17e eeuw verminderd tot 60 gulden.

Naast de dorpschirurgijn fungeerde ook nog een vroedvrouw voor de armenpraktijk. Haar tractement bedroeg aanvankelijk 30 à 40 gulden, later 70 gulden.

De plaatselijke overheid gaf zich veel moeite om een chirurgijn voor de geneeskundige armenzorg aan te trekken. Dit was reeds bekend uit het artikel van A. Hallema (1954) over de dorps- en armenrekeningen als bronnen voor de geschiedenis der geneeskunde. Toen in 1627 de chirurgijn Nicolas Hoochtbaerts overleed zochten Schout en Schepenen naar een opvolger welke zij vonden in de chirurgijn Coenen uit Strijen. Hij zou krijgen een salaris van 120 Carolus guldens per jaar, met bovendien tot verering van zijn vrouw 12 gulden, en vergoeding van alle verplaatsings- en verhuiskosten, tezamen 20 guldens.

Een vergelijking met de situatie te Durgerdam in het midden van de 18e eeuw dringt zich op. Ook hier is opvallend de geringe praktijkgrootte in Dinteloord: 1 chirurgijn op ongeveer 850 mensen; in Durgerdam 1 op hooguit 500 à 600 zielen.

In Dinteloord genoot de chirurgijn een vast salaris, waarvoor hij verplicht was de armen te genezen; in Durgerdam werd per geval afgerekend door de diakonies of armenvoogden. In beide dorpen was op een vast tractement een vroedvrouw aangesteld, die de normale bevallingen deed.

Medische handelingen

Merkwaardig is hier dat blijkens zijn rekeningenboeken Pieter Turcq weinig traumatologie behandelde. Er blijkt bijvoorbeeld niet, dat hij fracturen of dislocaties behandelde, dit in tegenstelling tot zijn collega Anthonie Egberts te Durgerdam. Wel behandelde bij veel ontstekingen, abscessen en ook geslachtsziekten. Daarnaast behandelde hij een te kort tongriempje bij kinderen. Verder oefende hij de interne praktijk uit, zowel met medicamenten als door aderlatingen, vesicatores, cataplasmata, ceroenen (waspleisters), etc.

Een aantal malen handelde hij op voorschrift van een doctor medicinae. Zo wordt vermeld: op order van Dr. Wittichius een mixtuur en op order van Doctor Swaens een mixtuur met een gargarisma. Dit stemt geheel overeen met de gang van zaken te Durgerdam! In dit geval zou nog uitgezocht moeten worden waar deze doctores practiseerden, mogelijk in Breda?

Een belangrijke taak was natuurlijk de scheerpraktijk. Ook Pieter Turcq kende abonnementen per jaar. Zijn jaarprijzen varieerden van één tot vijf gulden per jaar, waarschijnlijk naar het aantal scheerbeurten per week, en mogelijk de welstand van de klant. Vaak vond betaling in natura plaats waarvan enkele voorbeelden worden gegeven.

Vrouw chirurgijn

De vrouw van Pieter Turcq was hem soms behulpzaam bij zijn werk: Adriaan van der Made 29 Maart 1704: 'Den selfden dito daer geweest, mijn vrou met een clisteer en die geset waarvoor 1 - 16 - 0 werd berekend. Den 30 dito geleverd een Cataplasma met een clisteer en die doen setten door mijn vrou'.

Dit bevestigt geheel en al mijn vermoeden, geuit in mijn dissertatie (p. 231) dat de vrouw van de chirurgijn haar man behulpzaam was bij het geven van een clisteer aan vrouwelijke patiënten!

Genealogie

Aan het einde van het artikel is een overzicht te vinden van de namen van alle patiënten die in de rekeningenboeken voorkomen, soms met nog enige bijzonderheden daarbij vermeld.

Conclusie

De administratieboeken, en ik zou liever willen spreken van rekeningenboeken, van de chirurgijn Pieter Turcq vormen een welkome aanvulling op de boeken van de 17e eeuwse chirurgijn Adolph de Meijer uit Goor, en de 18e eeuwse boeken van Anthonie Egberts uit Durgerdam. De boeken van Turcq vertonen zeer grote overeenkomst met die van Egberts. De ontdekking van deze rekeningenboeken bewijst dat er in de archieven in ons land nog meerdere stukken moeten sluimeren. Met name valt te denken aan archieven die te maken hebben met boedelbeheer, zoals de archieven van diaconie- en armenvoogden, rechterlijke archieven, en archieven van weeskamers.

Uit dit artikel blijkt ook hoe vruchtbaar de samenwerking tussen enerzijds de genealogie en anderzijds de geneeskunde kan zijn.

Literatuur

- Haan, M. C. de (1978). De administratieboeken (1696 - 1708) van Pieter Turcq, chirurgijn te Dinteloord in Princentland. Mensen van Vroeger, no. 5, 6 en 7 p. 116 - 28.
- Halle, A. (1954). Dorps- en armenrekeningen als bronnen voor de geschiedenis der geneeskunde. Ned. T. Geneesk. 98 IV, p. 3588 - 90. BGG XXXIV, p. 101 - 3.
- Ringoir, D. J. B. (1977). Plattelandschirurgijns in de 17e en 18e eeuw. De rekeningenboeken van de 18e eeuwse Durgendamse chirurgijn Anthony Egberts. LEBO, Bunnik.

UIT HET VERLEDEN VAN DE DELFTSE ANATOMIE

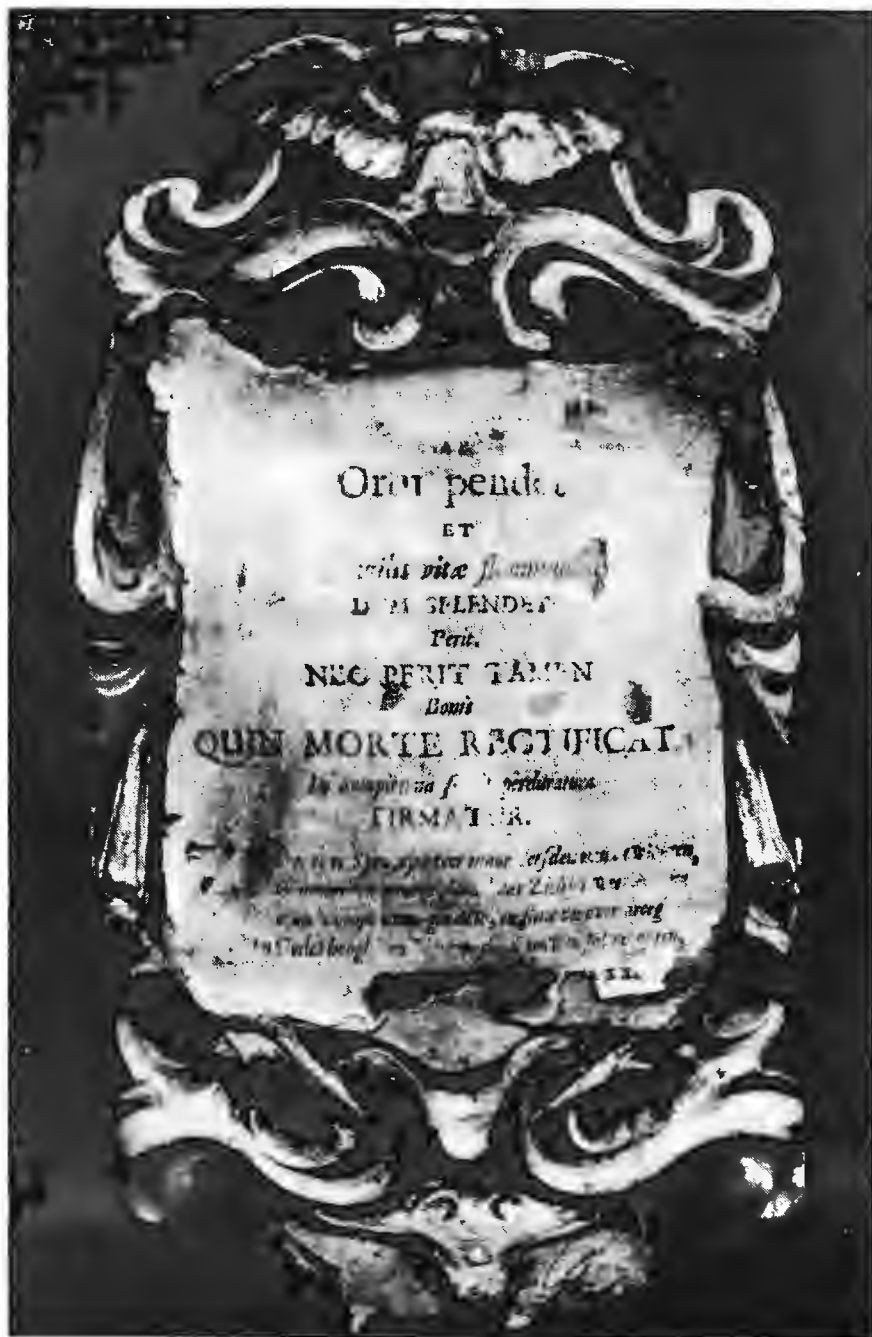
door
H. L. Houtzager

Een monumentje

Toen met de inlijving van Nederland bij het Franse rijk de gilden in ons land werden opgeheven, verdween aan het einde der 18e eeuw met de andere ambachtsgilden ook dat der chirurgijns in Delft. De Anatomiekamer, die sedert 1657 in het verbouwde Maria Magdalena convent¹ was gevestigd, werd opgeheven; de inventaris van het theatrum anatomicum werd wellicht enerzijds onder de leden van het opgeheven gilde verdeeld, anderzijds opgeslagen op de zolders van het stadhuis, of ondergebracht in het Oude en Nieuwe Gasthuis.

Wat ons thans nog van de 'Schouwburg der Ontleëdkunst' rest, zijn de vier schilderijen, die in de loop der eeuwen in opdracht van het gilde werden vervaardigd. Deze vier geschilderde anatomische lessen² hangen thans in het Oude en Nieuwe Gasthuis te Delft. Van de vele opgezette dieren, anatomische preparaten, medische instrumenten en bibliotheek is niets meer voor het nageslacht bewaard gebleven. Een monumentje van gebakken aarde maakt hierop echter een uitzondering.

Dirck van Bleyswijck in 1667 en, in navolging van hem, Reinier Boitet in 1729 hebben een uitvoerige beschrijving gegeven van de geschiedenis van Delft en deze in al zijn verschillende facetten belicht³. Beiden maken uitgebreid melding van de inrichting van de Delftse Anatomiekamer, waarbij vooral Van Bleyswijck uitmunt in nauwkeurigheid en nauwgezetheid. Laten wij Van Bleyswijck aan het woord over het onderhavige onderwerp dan lezen we op pagina 578

Monumentje afkomstig van de Delftse anatomie-kamer
 (foto Anton Poptie, Leiden)

van zijn Beschrijvinge der Stadt Delft:

'Onder deze Instrumenten-kas hangt mede een glase kasje waer in een gebalsemt voldrage kindeke/ dat maer weynig uuren na de geboorte heeft geleeft/ hebbende een kleyn wasse-kaersje in de handt dat even ontsteken zijnde/ uytgegaen is/ den jegenwoordige Anatomicus die 'tselfde aen de kamer [= anatomiekamer] vereert heeft/ heeft 'er oock dese Inscriptie by gestelt'.

OCCASVS
AB
ORTU PENDET
ET
FRAGILIS VITAE FLAMMULA
DUM SPLENDET
PERIT
NEC PERIT TAMEN
BONIS
QUIN MORTE RECTIFICATA
IN SEMPTERNA SECVLA PERDVRA
FIRMATUR.

Van de nederlandse tekst en van het jaartal is slechts fragmentarisch iets te ontcijferen (zie afbeelding):

'(Ziet dees?) twee Spruytjes teer maar leefden nauw twee uren,
wanneer een vroege dood haar Zieltjes weer . . . . .

Van't brose leem-gebouw, en flux die overdroeg,
In Godes hoog . . . . . d'eeuwen sal verduren'

. . . XXX

Uit deze tekst krijgt men de indruk, dat hier bedoeld zijn twee vroeg overleden kinderen, waarmee echter de beschrijving, die Van Bleyswijck van het anatomische praeparaat geeft, niet in overeen-
ming is.

De kortstondigheid van het voorbij vliedende leven wordt gesymboliseerd door de gevleugelde zandloper op de bovenzijde, terwijl de dood wordt aangeduid door de twee beenderen, die aan de onderzijde van het monumentje zijn gemodelleerd.

Op aanwijzing van de Heer H. W. van Leeuwen van het Delftse Gemeente Archief werden wij geattendeerd op dit monumentje, dat na verschillende omzwervingen gemaakt te hebben een plaats heeft gekregen in het depôt van dit archief.

Onder hoofdstuk VII 'voorwerpen van verschillende aard' staat in de catalogus van het Gemeente Museum te Delft⁴ vermeld: 'Monumentje, hoog 27 cm en breed 16 cm, van gebakken aarde, waarop in een met vergulde zinnebeeldige figuren bewerkte rand de hierboven thans ten dele onleesbare inscriptie staat vermeld'.

'Den jegenwoordige Anatomicus' in de bovengenoemde aanhaling van Van Bleyswijck kan niemand anders zijn dan Cornelis Isaacsz. 's-Gravesande⁵, die na het overlijden van zijn voorganger Dr Pieter van der Mast, op 30 jarige leeftijd in 1661 in zijn vaderstad tot Stads-Anatomicus werd benoemd. Te Leiden als student in de medicijnen ingeschreven op 6 mei 1651⁶, promoveerde hij vier jaar later te Angers in Frankrijk tot Doctor in de geneeskunde. In 1681 is hij de belangrijkste persoon van het anatomie stuk, dat in opdracht van het gilde door Cornelis de Man⁷ werd geschilderd. Daarop is hij omringd door de medici en chirurgijns van Delft en in aanwezigheid van Antonie van Leeuwenhoek: 'bezig zynde met de borst van een lighaam te ontleden, dat daarin doodelyk gequetst een aan die wonde gestorven was'⁸.

's-Gravesande heeft er mede toe bijgedragen om aan de ontdekkingen, die Van Leeuwenhoek in de microscopisch kleine wereld verlichtte, meer bekendheid te geven in ons land; hij bracht Van Leeuwenhoek namelijk in contact met de Leidse drukker en uitgever Van Gaesbeeck, bij wie in 1684 een aantal van Van Leeuwenhoeks brieven, gericht aan de Royal Society, gebundeld werden uitgegeven⁹.

Tot diegenen zonder wiens oordeel Reinier de Graaf¹⁰ niets heeft willen ondernemen alvorens zijn ontdekkingen over de bouw van de mannelijke teelorganen aan het papier toe te vertrouwen, behoort ook Cornelis 's-Gravesande, die, behalve als medicus, zijn stad heeft gediend door bij herhaling posten in de stadsregering te bekleden.

Behalve een lofdicht op de beschrijving van Delfts geschiedenis door Van Bleyswijck geschreven, zijn er geen andere publicaties van 's-Gravesande bekend. De latijnse inscriptie op het Anatomie Monumentje moge beschouwd worden als de tweede pennevrucht van hem, waarvan de 'vertaling', zoals Van Bleyswijck¹¹ deze in 1667 gaf, luidt:

'Den ondergang hangt af van den opgang en het vlammeke van het brose leven verdwijnt terwijl het schijnt, nochtans verdwijnt het niet den vromen, maer door de Dood gesuyvert zijnde, werd het bevestigd om te duyren in alle eewigheyt'.

Een schilderij

Van de hierboven genoemde schilderijen¹² is dat van de kunst-schilders Michiel en Pieter van Miereveld het oudste¹³. Het is gedateerd 1617 en stelt voor de stadsanatomy Willem van der Meer, bezig met het ontleden van een lijk. Hij is hierbij op het schilderij omgeven door een groep Delftse medici, terwijl het gehele gebeuren zich afspeelt in het theatrum anatomicum, dat: 'eertijds was gelegen aan de

zuidzijde der Oude Kerk, ter plaatse van ouds het Font genaamd, daer men de kinderen plicht te Doopen'. Op de voorgrond van dit schilderij staat op de tafel een brandende kaars in een fraaie koperen kaarsenhouder. Dit detail is ook op verschillende andere schilderijen, etsen en tekeningen, die een anatomie les tot onderwerp hebben, weergegeven.

Nu heeft de brandende kaars een zinnebeeldige betekenis, die nauw verbonden is met het Leven; en in die betekenis zou men ook op dit schilderij het flakkerende kaarsvlammetje kunnen zien als symbool van het kortstondige en tevens broze leven. Toch heeft deze brandende kaars bij het ontleden van een kadaver in de 17e eeuw een minder diepzinnige betekenis. In het kasboek van het gilde lezen we namelijk op 25 november 1655: 'Aan den apotheker Jan Bogaert voor 40 gemuskeerde kaarsen, ten dienste van de anatomisatie geleverd . . . 12 gl'. Deze kaarsen waren namelijk met muskus geïmpregneerd en dienden om de stank, die bij het openen van het lijk ontstond te neutraliseren of althans minder onaangenaam te maken. Voor dit zelfde doel gebruikte men ook 'ruyckballetjes', die een aantal van de doctoren op het bovengenoemde schilderij van Van Miereveld in de hand hebben.

Men was in deze tijden nog niet in staat om langdurig een lijk zodanig te conserveren, dat het reukloos door de anatoom kon worden geprepareerd. Om deze zelfde reden vonden de openbare secties dan ook meestal plaats in de wintermaanden, wanneer door de koude buitenlucht het kadaver minder snel aan bederf onderhevig was. Zo heeft de brandende (muskus)kaars op anatomische afbeeldingen een meer praktische dan zinnebeeldige betekenis gekregen.

Noten:

1. Van 1614 tot 1657 kwam het chirurgijngilde met de stads- en gasthuisdoctoren geregeld samen in een anatomiekamer, gevestigd in een deel van de Oude Kerk; zie resolutie van de Weth Delft 2 juni 1614.
2. Te weten:
  - a) De Anatomische les van Dr Van der Meer (1617),
  - b) De Anatomische les van Dr 's-Gravesande (1681),
  - c) De Anatomische les van Dr Van Bleyswijck (1727),
  - d) De Anatomische les van Dr Hoogeveen (1773).
- 3a. Dirck van Bleyswijck (1667). Beschryvinge Der Stadt Delft, betreffende desselfs Situatie, Oorsprong . . . Vryheid en Jurisdictie . . ., publijcke Gebouwen, . . . Voor-af met een korte beschryvinge van Delflandt, de Steden Dorpen en heerlijcke Huysen daer onder gelegen . . . Delft, 2 dln, doorgenummerd, 8°, 891 blz. met afb. De beschrijving van de Anatomie zie pag. 572 - 579.

- 3b. Reinier Boitet (1729). Beschrijving der stad Delft, behelzende een . . . verhandeling van deszelfs oorsprong . . . , Gedenkstukken en zeldzaamheden, nevens . . . privilegien en regeeringsvorm . . . voor Verscheide Liefhebbers . . . der Nederlandsche Oudheden. Delft, fol., 16, 804, 14 biz. met afb. (facs. herdruk 1972, uitg. mij. Repro-Holland, Alphen a/d Rijn). De beschrijving van de Anatomie zie pag. 524 - 534.
4. Morre, G. (1905), Catalogus van het Gemeentemuseum te Delft, pag. 44.
5. Voor Cornelis Isaacsz. 's-Gravesande (1631 - 1691) zie:
 Beydals, P. (1941). Cornelis Isaacsz. 's-Gravesande, stadsanatomicus. Delftsche Courant dd. 2 december; Houtzager, H. L. (1973) Delftse figuren rond Reinier de Graaf. Aere Perennius, 11, 36 - 40; idem (1977) Cornelis Isaacsz. 's-Gravesande en het medisch gezelschap in Delft. Medisch-Contact, (32, 745 - 747); idem (1977) Johannes Verkolje sr. portrettist van Delftse geleerden in de 17e eeuw. Arts en Wereld, 5, 37 - 44.
6. Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae (1875), col. 412.
7. Zie noot 2b.
8. Boitet, R. (1729), pag. 528 (zie noot 3b).
9. Leeuwenhoek, A. van (1684). Ondervindingen en beschouwingen der onsigtbare geschapene waarheden, vervat in verscheydene brieven, geschreven aan de wijt-beroemde Koninklijke Sociëteit in Engeland. 4°. Leyden; idem Ondervindingen en beschouwingen der onsigtbare geschapene waarheden, waar in gehandelt werd van de eyerstok (enz.). 4°. Leyden; idem Ondervindingen en beschouwingen der onsigtbare geschapene waarheden, waarin gehandelt wert van de Schobbens in de mond (enz.). 4°. Leyden; idem Ondervindingen en beschouwingen der onsigtbare geschapene waarheden, waar in gehandelt werd over het maaksel van 't humor cristallinus (enz.). 4°. Leyden.
10. De letterlijke tekst van de voorrede tot Alle de Wercken, so in de ontleed-kunde, als andere deelen der medicijne (1686) luidt: ' . . . heb ik niets willen onder-neemen, voor al eer ik de vermaarde Medicijns D. T. Valens, D. A. Vockestaart, D. N. Bogaart, D. C. 's-Gravesande, D. H. d'Aquet, D. J. Isbrans, D. D. van der Star, enz. als ook de volgende Chirurgijns, de Heeren Brest, de la Marche, Annema, van Atrechem, enz. oogenschijnlijk hadde vertoont, dat de natuurlijke gestalte der Voort-teelende Deelen op mijn gevoelen uyt-kwam'.
11. van Bleyswijck, D. (1667) pag. 579. (zie noot 3a).
12. Zie noot 2.
13. Zie noot 2a.

Reindert SleeswijkEén van de laatste chirurgijns te Amsterdam

door

C. Sleeswijk

Collega C. Sleeswijk, rustend arts te Hoogeveen, is de kleinzoon van één van de laatste 19de eeuwse, niet academisch opgeleide, heelmeeesters. Deze opleiding verviel in 1865 bij de invoering van de bekende wetten van Thorbecke, maar verworven rechten bleven uiteraard gehandhaafd. Zo heeft de oude Sleeswijk (1834 - 1932) tot in de 20ste eeuw gepraktiseerd.

Het leek ons aardig de herinneringen van zijn kleinzoon hier vast te leggen. Redactie.

* * *

Het ouderwetse schoolschrift, dat mij dezer dagen in handen kwam, droeg het opschrift: 'Chirurgijns Weduwfonds'. Plotseling werd daardoor de herinnering weer levendig aan mijn grootvader, die dit fonds de laatste jaren van zijn leven beheerd heeft. Het bevat vele aanvragen voor pensioen, bijbehorende verklaringen, verzoekschriften aan desbetreffende autoriteiten en afrekeningen van gedane uitkeringen. Betreffende het fonds zelf is mij niets bekend, maar wel wil ik hier een korte levensbeschrijving van mijn grootvader geven.

Reyndert Sleeswijk werd geboren op 19 oktober 1834 te Amsterdam. Hij overleed te Bussum de 26ste juni 1922. Hij doorliep de lage school van Meester Joon, bezocht daarna de Franse school, waar hij nog een jaar als kwekeling bleef. Op 1 september 1850 werd hij als leerling ingeschreven voor de Klinische School te Amsterdam, waar hij op 19 september 1855 het examen voor stedelijk heelmeees-

ter met goed gevolg aflegde. Bijna twee jaar later (2 juli 1857) volgde zijn examen voor stedelijk vroedmeester. Hij vestigde zich aanvankelijk op het Damrak, later in de Kleine Kattenburgerstraat, daarna aan het Kattenburgerplein. Tenslotte oefende hij vele jaren de praktijk uit aan het adres Schippersgracht 5, waar alle kinderen werden geboren. Daarna volgden nog enkele jaren aan de Nieuwe Heerengracht 7, waar zijn vrouw overleed. Hij besloot toen zich terug te trekken naar Bussum, waar hij zelf op 26 juni 1922 overleed.

Zijn twaalf jaar jongere broer Andreas genoot een academische opleiding tot arts en vestigde zich in Den Haag, waar hij een ware praxis aurea wist op te bouwen. Reyndert daarentegen had een enorme volksp praktijk, niet alleen omdat hij een grote roep als verloskundige genoot, maar mede door het feit dat hij zijn leven lang op verschillende adressen in de oudste volksbuurten van Amsterdam (de 'eilanden') gewoond heeft.

De tarieven lagen in die tijd enigszins anders dan thans! Zijn honorarium bedroeg voor een visite een kwartje en voor een bevalling f 2,50. Toch zag hij kans om nog twee zoons een academische opleiding te geven. De oudste, Reynier Sleswijk, werd één der eerste psychiaters; zijn opleiding ontving hij bij Van Rentergem. Dit deed in die tijd vele lieden de wenkbrauwen fronsen bij de gedachte: 'Verbeeldt je! Er zijn tegenwoordig dokters, die denken dat ze je met praten beter kunnen maken!' Daarbij wezen ze veelzeggend op hun voorhoofd.

Een tweede zoon (mijn vader) wist in sneltreinvaart (*pecunia causa!*), in drie jaar tijds, het examen als apotheker te behalen. Hij moest aan de betreffende autoriteiten verlof vragen om zich te vestigen, omdat hij nog minderjarig was! Drie andere zoons wisten zich zelfstandig te maken respectievelijk als uitgever (Sleswijk's kaarten), en als eigenaar van een groot bouwbedrijf, dat vele aanzienlijke werken voor de stad Amsterdam tot stand gebracht heeft. De laatste zoon is een niet onverdienstelijk kunstschilder geworden, die op de Sociëteit Arti et Amicitia geen onbekende was. Zijn enige dochter, die evenals de kunstschilder sterk gebocheld was door rhachitis, heeft haar vader na de dood van haar moeder nog vele jaren tot zijn einde verzorgd.

Mijn grootvader had een sterk gevoel voor decorum, ging altijd gekleed in een lange geklede jas met zijden revers. Hij droeg een hoge hoed, die zijn kinderen om beurten na een regenbui naar de hoedemaker moesten brengen voor oppersen en vormherstel. Hij gebruikte altijd een wandelstok met gouden knop en droeg immer handschoenen. De praktijk deed hij geheel te voet, want hij had geen dokterskoetsje zoals zijn jongere broer (met de praxis aurea!). Kwam hij

dientengevolge soms wat laat, dan luidde het welkomstwoord: 'O dokter! Bent U daar al!', in plaats van de moderne kreet, wanneer de dokter niet binnen vijf minuten op de stoep staat, 'waar blijft U? Morgen staat U in de krant!'

Reyndert Sleeswijk heeft wel in een bewogen tijd gepraktiseerd. Hij was een der eersten, die de ontdekking van Semmelweis begreep, zijn handen uitvoerig wuste, zijn instrumenten desinfecteerde en liet uitkoken, alvorens zijn patienten te helpen. Hij werd daarvoor door zijn collega's, die de kraamvrouwenkoorts met allerlei kruiden en diëten bestreden (vooral geen aardappelen omdat die de koorts zo opdrijven!) belachelijk gemaakt. Toch kreeg Reyndert Sleeswijk tenslotte de beloning voor zijn zorgvuldigheid: de patienten stroomden naar de dokter, die zelden of nooit meer een kraamvrouw verloor!

Later kwam de schokkende ontdekking van Lord Lister (1827 - 1912), die de carbol als antisepticum voor de wondbehandeling invoerde. Het is voor ons bijna onbegrijpelijk hoe de dokter in die tijd, na het openen van een absces of furunkel, het mesje zonder blikken of blozen aan de binnenzijde van zijn jasje afveegde om het weer geschikt te maken voor de volgende patient! Het is interessant hoe fel de strijd woedde tussen voor- en tegenstanders van de antisepsis. Eén feit vooral bracht hen in hevige beroering, namelijk dat de met carbol geïnfecteerde wonden veel langere tijd voor genezing nodig hadden dan de niet daarmee behandelde, die aan de natuur overgelaten werden, en rijkelijk 'pus bonam et laudabile' produceerden. Later kwam het Jodoform in gebruik, dat veel minder aggressief was. Een nooit meer te vergeten herinnering voor zijn kleinkinderen waren de wolken van Jodoformgeur, die altijd om hem heen waren. Zelfs de 'flikjes', destijds een nieuwigheid van Caspar Flik, die hij voor zijn kleinkinderen kocht wanneer ze op bezoek kwamen, en die een hele nacht tevoren in zijn bureaulade gelegen hadden, waren volmaakt oneetbaar geworden!

Van zijn instrumentarium hezit ik helaas niets meer: injectiespuitjes met lederen zuigertjes, zoals dat van onze tegenwoordige glycerinespuit, scalpels, die samenklapbaar waren in fraaie schildpadden etuis. Ook zijn verlostang van indrukwekkende afmeting (hoe krijg je zoiets in het binnenste van een vrouw - niet in narcose!) bezit ik niet meer. Evenmin het moordwapen, de cranioclast, de decapitatiehaak en diverse gereedschappen voor tamponade.

Dat de uitoefening van zijn beroep met minder stress gepaard ging dan thans, bewijst zijn hoge leeftijd (87 jaar). Hij kon tot kort voor zijn dood nog uren lopen. Voor ons kleinkinderen was hij bijna niet bij te houden wanneer hij van Bussum naar de haven van Huizen liep om verse vis te kopen. Wij liepen met de tong uit de mond!

HALLER-HERDENKING IN BERN

Van 6 - 9 oktober 1977 vond te Bern een herdenking plaats van Albrecht von Haller naar aanleiding van de 200ste terugkeer van zijn sterfdag (12 december 1777). Dit geschiedde in de vorm van een symposium, gewijd aan 'Haller und seine Zeit'. Tegelijkertijd vond de 157ste jaarvergadering van de 'Schweizerische Naturforschende Gesellschaft' plaats, zodat leden dezer vereniging ook aan de meer beperkte Haller-herdenking konden deelnemen.

De 'Gedenkfeier' met internationaal symposium was georganiseerd door de universiteit van Bern, de bovengenoemde vereniging en de Zwitserse verenigingen voor de geesteswetenschappelijke en de medische wetenschap - en onder het patronaat van de regering van het Kanton en de stad Bern.

Zij begon met een plechtige ochtend-bijeenkomst in de Burgeraadzaal van het Casino, waar Rectoren van buitenlandse universiteiten (o.a. van Göttingen) in ambtgewaad, en gezanten aanwezig waren. De ambtsketen van de Leidse Rector werd met waardigheid gedragen door zijn Senaatsvervangster, de pas benoemde bijzonder hoogleraar in de geschiedenis der geneeskunde, Prof. A. M. Luyendijk-Elshout.

De bijeenkomst werd opgeluisterd en omlijst door achttiende-eeuwse muziek en zang. Afgezien van de welkomst toespraak en de voordracht van gedichten van Haller (hij is één van Zwitserlands grote, zo niet grootste, dichters, enigszins te vergelijken met onze Vondel), was het belangrijkste deel gewijd aan een lezing over het leven van Haller door Dr M. Stetter.

Het blijft voor de historici nog steeds een psychologisch raadsel, dat Albrecht von Haller in 1753, professor aan de in 1736 opgerichte universiteit te Göttingen, praesident van de Academie aldaar, staande op het toppunt van zijn ontplooiing en van zijn Europese faam, Göttingen vaarwel zegde om een ondergeschikte functie in het stedelijk bestuur van Bern te aanvaarden.

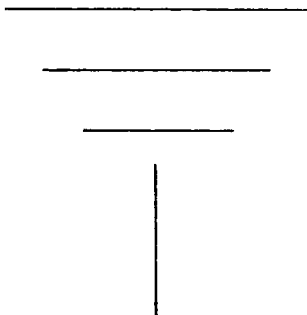
Van het tweede - voor hem zelf pijnlijke - raadsel in zijn leven zijn wel enige achtergronden toegelicht, maar geheel verklaard werd het niet. Haller heeft er namelijk hardnekkig naar gestreefd om door te dringen in het hoogste bestuursorgaan van Bern, de Kleine Raad, die vijf leden telde. Men kwam daar slechts in via een ingewikkeld stelsel van verkiezing en loting (o.a. door middel van gouden en witte kogeltjes). Haller heeft negen maal een poging gewaagd, doch steeds tevergeefs.

Het spreekt van zelf, dat Bern toch wel enigszins het gevoel had iets te moeten goed maken jegens zijn stadgenoot, één der allergrootste geleerden van zijn tijd, die door keizer Joseph II van Oostenrijk in de adelstand werd verheven en in zijn laatste levenstijd persoonlijk werd bezocht. Daaraan hadden dan de eregasten een voortreffelijke maaltijd en meer dan één ontvangst te danken.

Het wetenschappelijk programma bestond o.a. uit voordrachten over Hallers plaats in de eeuw der verlichting, zijn poëtisch oeuvre, zijn verhouding tot de klinische geneeskunde, tot Italië en zijn verhouding tot het christendom van zijn tijd. Haller mag dan geen vlekkeloos karakter gehad hebben, hij was een diep-gevoelig christen die zelfs zijn gewetensstrijden neerschreef. Wat ik naar aanleiding van mijn boekje 'Haller in Holland' reeds ervaren had is, dat hij ook voor de bestudeerders der Duitse taal van belang is: er waren Germanisten op het Symposium. Helaas was de acoustiek in de 'Schultheissensaal' van de stads- en universiteitsbibliotheek, waar de voordrachten gehouden werden, niet optimaal. Terzijde: wat nu precies een 'Schultheisz' was, ben ik niet gewaar kunnen worden; het moet iets als een burgemeester zijn geweest.

In die bibliotheek was ook in de beperkte ruimte van de naar Haller genoemde zaal een fraaie tentoonstelling ingericht; hier waren allerlei uitgaven te bezichtigen, alsook handschriften en documenten, o.a. zijn zeer uitvoerige, latijnse doctorsbul van Leiden (1727), getekend o.a. door Boerhaave.

Tenslotte: niet zonder 'Not und Mühe' zag de desbetreffende drukkerij toch nog, zij het met vertraging, kans de nieuwste uitgave over Haller voor de gasten beschikbaar te stellen, als een zeer welkom geschenk van Bern: het werk van Heinz Balmer, Albrecht von Haller, Verlag Paul Haupt, Bern 1977, dat in een volgend nummer afzonderlijk zal worden besproken. G. A. L.

Negende medisch-historische dag

Op zaterdag, 29 april 1978, werd in het Medisch Encyclopaedisch Instituut der Vrije Universiteit, onder voorzitterschap van Professor Dr G. A. Lindeboom de negende medisch historische dag gehouden.

Deze dag was gewijd aan William Harvey en zijn ontdekking van de bloedsomloop; dit in verband met het feit, dat Harvey dit jaar 400 jaar geleden werd geboren. 350 Jaar geleden (1628) verscheen de eerste druk van zijn De Motu Cordis, het boek waarin hij zijn theorie over de bloedcirculatie beschreef.

Vijf sprekers belichtten van verschillende kanten de figuur van Harvey, zijn werk en zijn plaats in de geleerde wereld van zijn tijd. Mevrouw Prof. Dr A. M. Luyendijk-Elshout ging in haar voordracht in op Harvey's relatie tot de toenmaals geldende opvatting van de anatomie en fysiologie. Harvey's opleiding tot arts vond plaats in Cambridge en Padua. Daar vond hij de wijsgerige grondslag voor zijn kennis van biologische problemen. De ontdekking van Fabricius ab Aquapendente en Realduus Columbus zijn een aanzet geweest voor Harvey's werk betreffende de bloedsomloop. In de moderne literatuur wordt de grote natuuronderzoeker niet langer beschouwd als een gespleten persoonlijkheid, die enerzijds bewust een revolutionair werk over de bloedsomloop schreef, anderzijds in zijn De Generatione Animalium verstrikt bleef in het scholastische denken, maar meer een Janus figuur met zowel een empirisch sensualistische blik naar de toekomst als een speculatief metaphore blik op de antieke wetenschap.

Drs. M. J. van Lieburg sprak over de ontvangst van Harvey's ontdekking in Nederland. In 1883 schetsten de medisch-historische onderzoekers Israëls en Daniëls in hun studie getiteld: 'De verdiensten der Nederlandsche geleerden ten opzichte van Harvey's leer van den Bloedsomloop', een beeld, dat nadien in grote lijnen is blijven voortbestaan. Nagegaan werd hoe Harvey in 1636 door de Nederlanden is gereisd, met wie hij heeft gecorrespondeerd en welke Nederlanders hij persoonlijk heeft leren kennen. Ook de nederlandse vertaling van De Motu Cordis werd besproken. Boeiend is te zien hoe de uitbouw van Harvey' leer op verschillende terreinen niet parallel is verlopen; zo is er een congruentie in het verloop der acceptatie op academisch niveau en op niet-academisch niveau, bij de individuele onderzoeker-medicus, chirurgijn of bij het lekenpubliek.

Nadat Harvey in 1628 zijn boek over de bloedcirculatie had uitgegeven publiceerde James Primrose (ca. 1598 - 1659) twee jaar later zijn aanval op Harvey waarbij hij hardnekkig de stellingen van Hippokrates en Galenus verdedigde, zich hierbij beroepend op Jean Fernel. Als een der eersten evenwel heeft Primrose, die in Kingston-upon-Hull als arts

practizeerde, zich uitgesproken voor het feit, dat tijdens de samentrekking van het hart een hoeveelheid bloed uit het hart wordt gedreven. Later streed Primrose op drie 'fronten' tegen de voorstanders van de leer van Harvey en wel tegen Leiden (Roger Drake en Johannes Walaeus), Utrecht (Regius en Hayman) en Leuven (Plempius).

Dr J. Schouten hield een voordracht over Primrose's verzet tegen Harvey.

Descartes (1596 - 1650) was de eerste, die de door Harvey in 1628 gelanceerde nieuwe leer van de bloedsomloop heeft aanvaard, en wel in zijn Discours de la méthode (1637). Zijn invloed is zowel gunstig als ongunstig geweest. Hij verwierp namelijk Harvey's nieuwe conceptie van de werking van het hart en hield vast aan de antieke leer van de calor innatus, de opbruising van het bloed in de linker hartkamer en de uitdrijving ervan tijdens de uitzetting van het hart.

De Leuvense hoogleraar Plempius ontkende de circulatië theorie en trad hierover met Descartes in correspondentie. Deze briefwisseling is in 1644 door Johan van Beverwijck gepubliceerd. Persoonlijke betrekkingen tussen Descartes en Harvey hebben er niet bestaan; wel laat de eerst genoemde zich herhaaldelijk lovend over Harvey uit. Aldus Prof. Dr G. A. Lindeboom in zijn voordracht over Descartes en Harvey.

Na de ontdekking van het mechanisme van de bloedsomloop heeft het nog enige tijd geduurd, voordat de verbindingen tussen de slagadren en aderen waargenomen werden. Dit hing ten nauwste samen met de nog gebrekkige kwaliteit van de in die tijd gebruikte mikroskopen. Aan Antoni van Leeuwenhoek komt de eer toe de eerste wetenschappelijke beschrijving van de capillaire bloedvaten te hebben gegeven. Zijn eerste, uitgebreide beschrijving hiervan is te vinden in een brief aan de Royal Society te Londen, gedateerd 7 september 1688, waarin hij schrijft over de kieuwen van kikkervisjes. Bekend zijn zijn demonstraties met behulp van de zg. aalkijker, een instrument speciaal geconstrueerd met de bedoeling het verloop van de capillaire bloedvaten in de staart van een aal te bestuderen. Drs. L. C. Palm sprak over Antoni van Leeuwenhoek en de ontdekking der haarvaten.

Tenslotte sprak Prof. Lindeboom over Harvey en het generatie probleem-ex ovo omnia. In zijn De generatione animalium van 1651 heeft de reeds bejaarde Harvey bericht over zijn bemoeiingen met het voortplantingsprobleem. Dit was in de 17e eeuw een actueel onderwerp waartoe de belangrijkste bijdragen zijn geleverd in de latere decennien ervan; ondermeer door Reinier de Graaf in 1672 (de Graafse Follikel) en door een andere Delftenaar Antoni van Leeuwenhoek, de ontdekker van de mannelijke zaadcellen. Harvey's opvatting over dit pro-

bleem sluit min of meer aan bij Aristoteles, die vijf boeken had geschreven onder dezelfde titel: De generatione animalium.

Op zaterdag 9 december 1978 zal in het Medisch-Encyclopaedisch Instituut der Vrije Universiteit, Van der Boechorststraat 7, Amsterdam-II, de tiende medisch-historische dag worden georganiseerd. Voor het houden van een voordracht van ± 25 minuten of voor het bijwonen van deze dag kan men zich opgeven bij het secretariaat van bovengenoemd instituut, telefoon 020 - 548 27 02.

* * *

Ontmoeting van Duitse en Nederlandse medisch-historici

Zaterdag 3 juni 1978 vond in Haus Welbergen bij Ochtrup de 6de jaarlijkse samenkomst plaats van hoogleraren en medewerkers van de Medisch-Historische Instituten van de Universiteiten van Münster en van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Bij deze gelegenheid bood Professor Toellner de aan de hoogleraren Rothschuh en Lindeboom opgedragen 13de aflevering van de Münstersche Beiträge zur Geschichte und Theorie der Medizin, aan. In deze aflevering zijn opgenomen de uitgewerkte voordrachten, die in 1977 van duitse en nederlandse zijde gehouden werden op de 'Amsterdam-Münster bijeenkomst' in 't Kruisselt.

Ook ditmaal waren de duitse collegae weer de voortreffelijke gastheren van een in alle opzichten goed geleide en boeiende samenkomst. Van Duitse zijde werden een drietal voordrachten verzorgd.

Dr W. Eckart gaf mede aan de hand van tairijke dia's een overzicht van de titelpagina's van medische vakliteratuur en leerboeken uit de 17e eeuw.

Dr J. Schwanitz besprak de levens van C. W. Hufeland en S. Hahnemann en hun relatie tot de homeopathie.

Dr K. H. Brune besprak de psychotherapeutische doelstellingen van de Oostenrijkse psychiater V. E. Frankl, die in zijn jeugd nog gecorrespondeerd heeft met Freud en Adler.

Van Nederlandse zijde werden bijdragen geleverd door Dr D. J. B. Ringoir, die mede aan de hand van recepten en rekeningen een boeiend overzicht gaf van de werkzaamheden van de Bürgerdammer plattelandschirurgijn Anthonij Egberts.

De zeer verzorgde voordracht en van een muzikale omlijsting voorzien van W. Veltheer over Theodor Billroth, 'Van Cheiron berührt', oogste veel lof bij het gehoor.

Deze jaarlijkse samenkomst bevestigt niet alleen de wetenschappelijke band die er tussen beide instituten bestaat, maar stimuleert ook individuele contacten tussen de leden van het gezelschap onderling.

Het ligt in de bedoeling, ook de bovengenoemde voordrachten weer te bundelen in een 'Münstersche Beiträge'. H. L. H.

In Memoriam Dr Ödön Bánki (1903 - 78)

Op 9 februari 1978 is in zijn woning te Itteren (Maastricht) op 74-jarige leeftijd plotseling overleden Doctor Ödön Bánki. Enkele dagen tevoren, op 4 februari, had hij nog te Amsterdam op de medisch-historische cursus als een frisse grijsaard een voordracht gehouden over de vroegere Utrechtse hoogleraar Bleuland, een figuur die hem lang heeft geboeid.

Bánki was op 19 mei 1903 geboren te Győr in Hongarije als de zoon van een gynaecoloog, die directeur was van een vroedvrouwen-school aldaar. Hij was een Hongaar, en is dat in zekere zin gebleven, ook na zijn naturalisatie als Nederlander. Hij bezocht het gymnasium in zijn geboorteplaats. Na beëindiging van zijn medische studie promoveerde hij in Hongarije in 1927 op een experimenteel-embryologisch onderwerp (axolotl). Hij werkte o.a. onder de bekende onderzoeker Spemann.

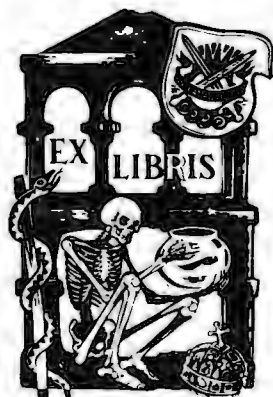
Naar aanleiding van een voordracht op een internationaal congres wist Prof. Woerdeman hem over te halen om in Groningen in zijn laboratorium te komen werken. Later, na Woerdemans vertrek, werd Bánki medewerker van A. J. P. van den Broek te Utrecht. Als prosector heeft hij daar verscheidene jaargangen medische studenten de anatomie onderwezen.

In het voorjaar 1940 behaalde hij het Nederlandse artsdiploma; op de dag der Duitse invasie, 10 mei 1940, kwam het besluit van zijn naturalisatie als Nederlander af, en zo begaf hij zich onmiddellijk als Hollands arts naar het brandend Rotterdam om medische hulp te verlenen.

Hiermede werd zijn levensperiode als anatoom afgesloten. In de volgende jaren bekwaamde hij zich onder Rümke en Sillevius Smitt tot zenuwarts.

In 1943 vestigde hij zich te Roermond, waar hij een grote praktijk opbouwde en tot 1960 werkzaam bleef.

Na enige jaren te Den Haag te hebben gepraktiseerd, en daarna aan de Psychiatrische Inrichting te Beilen verbonden te zijn geweest, werd hij in 1965 aangesteld bij de gemeentelijke sociaal-psychiatrische dienst te Haarlem. Na 1971 werkte hij elke week enkele uren in

BANKI ODON
MEDICINAE DOCTOR
PANNONICVS

het Medisch-encyclopaedisch Instituut. Hieraan kwam een einde door zijn vertrek naar Maastricht, waar hij bij de opbouw der afdeling Psychiatrie van de nieuwe universiteit betrokken werd. Het laatste half jaar van zijn leven was hij psychiater en toegewijd medewerker van het Psychiatrisch Streekcentrum te Heerlen.

Bánki's verblijf in Utrecht werd bepalend voor zijn historische belangstelling. De Utrechtse Universiteit heeft eeuwenlang studenten uit Hongarije aangetrokken, en de door Bleuland aangelegde verzameling van anatomische preparaten boeide hem zeer.

Bánki was een gedegen medisch historicus. Ook vanuit Maastricht bleef hij, indien enigszins mogelijk, medisch-historische bijeenkomsten in het midden des lands bezoeken. Ook nam hij deel aan, en sprak hij op internationale congressen, vooral als die in Oost-Europa werden gehouden. Hij kwam er niet steeds toe het gesprokene op schrift te stellen. Ook in zijn laatste jaren bleef zijn belangstelling onverflauwd. Nog in 1977 ontving hij op waardige wijze een gezelschap van Duitse (Nederrijnse) medisch historici.

Zijn heengaan betekent allereerst een smartelijk verlies voor zijn gezin: vrouw en drie jonge kinderen (een zoon uit zijn eerste huwelijk is cardioloog), maar het laat ook een leegte in de kleine kring van de beoefenaars van de geschiedenis der geneeskunde in Nederland. De resultaten van zijn studies gaf hij weer in grotere of kleinere voordrachten. Waar hij kwam, was hij gaarne gezien. Zij optreden getuigde van een zekere innerlijke rust en wekte vertrouwen. Zijn nagedachtenis blijft in piëteitvolle ere.

Historische publikaties van Dr Ö. Bánki zijn:

De Utrechtse Universiteit in de Hongaarsche beschavingsgeschiedenis. Jaarboekje van 'Oud-Utrecht' 1940, 87 - 117.

Het levenswerk van professor Jan Bleuland en zijn leerling en prosector Petrus Koning. Ned. T. Geneesk., 83 (1940), 3838 - 44.

In Memoriam Prof. Dr L. Elaut

Op 2 april 1978 overleed te Gent Prof. Dr Leo Elaut. Geboren te Gentbrugge op 26 december 1897, bereikte hij de leeftijd van ruim 80 jaar.

Elaut was een zeer vooraanstaand Vlaams medisch-historicus; hij was vele jaren voorzitter van Zuid-GeWiNa. Ik heb hem het eerst ontmoet toen hij in de Amsterdamse vrouwenkliniek van Prof. van Rooy enige maanden hospiteerde; dat was in de wintermaanden 1928 - 29, nu bijna een halve eeuw geleden.

Voor de oorlog was hij uroloog; erna legde hij zich vrijwel geheel op de geschiedenis der geneeskunde toe, met name die van de Middeleeuwen.

Een glimp van wat hij vlak na het einde van de wereldoorlog heeft ervaren, heeft hij zelf in zijn geschrift over het beroepsgeheim laten zien, waarin hij, refererend aan de betuiging van trouw en collegialiteit jegens leermeesters en hun kinderen in de eed van Hippocrates, zegt: 'Dat zal ik ook doen voor diegenen onder hen die mij in 1944 - 45 naar den brode stonden'.

Elaut was ook in medisch-historische kringen van ons land goed bekend. Een- en andermaal gaf hij een tweetal boeiende voordrachten voor de Amsterdamse cursus in de geschiedenis der geneeskunde. Het sappig Vlaams, dat hij sprak, gaf daaraan een bijzondere bekooring. Door zijn open en joviaal optreden in de omgang heeft hij zich ook ten onzent verscheidene vrienden gemaakt, die de tijding van zijn heengaan met wezenlijke droefheid hebben vernomen. Elaut blijft ook bij ons als mens en als geleerde in goede herinnering.

Elaut heeft talloze kleinere en grotere artikelen geschreven in verschillende tijdschriften en bladen. Van de werken, die hij in de loop der jaren in het licht gaf, mogen er hier enkele worden genoemd:

Het Medisch Denken in de Oudheid, Middeleeuwen en Renaissance. Antwerpen-Amsterdam 1952.

Het Medisch Beroepsgeheim en zijn Historische Ontwikkeling. Antwerpen-Brussel-Leuven, 1958 (70 pp.).

Antieke Geneeskunde. In teksten van Griekse en Latijnse schrijvers. Samengesteld en vertaald door Dr L. Elaut. Antwerpen-Amsterdam 1960 (439 pp.).

Van Smeinscen Lede. Sint Niklaas 1956. (Proefschrift voor de graad van Geaggregeerde van het Hoger Onderwijs in de Geschiedenis der Geneeskunde).

[onder het pseudoniem S. Jonas]. Cent portraits de médecins illustres Gard-Paris, 1960, geïll.

Een Epos. Het Gentse Akademisch Ziekenhuis. Antwerpen-Amsterdam 1977.

REFERATEN

1. - Het Proces van Galilei

Het proces van Galileo Galilei (1564 - 1642) heeft nog steeds in de geschiedenis van de verhouding tussen natuurwetenschap en geloof of religie een opvallende plaats. De gehele gang van dat, ook destijds, opzienbarende proces is met de voorgeschiedenis en de omstandigheden er omheen onlangs beschreven door Philippe Decourt. 'La véritable histoire du procès de Galilée' (Archives internationales Claude Bernard, no 8 (hiver 1974 - 75), 87390 Coussac-Bonneval, 87500 St. Yrieix, Frankrijk, Prijs: 24 fr.). Wellicht zullen onze lezers belang stellen in het een en ander, dat in deze studie mij als nieuwe gegevens is voorgekomen.

Copernicus heeft van zijn boek, waarin hij het heliocentrisch wereldstelsel verdedigde: De revolutionibus orbium coelestium (1543) geen last gehad, want hij kreeg het eerste exemplaar op zijn sterfbed. De daarin verdedigde opvatting werd door de Reformatoren Luther en Calvijn scherp veroordeeld. Het boek werd echter zonder bezwaar in 1566 herdrukt. Enkele pausen stonden niet streng afwijzend tegenover de nieuwe gedachte. In het begin der zeventiende eeuw rees echter kritiek. Op 5 maart 1616, toen Galilei reeds het geocentrische systeem had opgegeven, en zijn keuze voor het heliocentrische had gedaan, bepaalden de katholieke kerkelijke instanties, dat de nieuwe theorie slechts als hypothese (ex suppositione) mocht worden besproken en niet als theorie mocht worden onderwezen. Om Galilei, tegen wie geëgeerd werd, te ontzien werd zijn naam niet in het besluit genoemd, doch dit werd de volgende dag mondeling en in het geheim te zijner kennis gebracht.

Zijn boek, dat het proces ten gevolge zou hebben, was eerst getiteld 'Over eb en vloed der zee', maar de paus, die het tevoren gelezen had, ried hem een andere titel aan. Zo verscheen in 1632 zijn werk Dialogo sopra i due Massimi Sistemi del Mondo Tolemaico e Copernicano (1632), waarin enkele personen een samenspraak houden over de stelsels. Het werk wordt meestal korthedshalve Dialogo genoemd. Hij dacht daarin zich aan een hypothetische behandeling gehouden te hebben. De vijanden, die hij zich door zijn scherpe tong had gemaakt, lieten hem echter niet met rust en klaagden hem aan.

Aangezien het geloof aan de theorie als zodanig niet als ketterij werd beschouwd, zou de paus gewenst hebben dat Galilei zou zeggen: 'ja, ik heb geloofd dat de theorie juist is, zonder het echter te kunnen bewijzen. Ik heb mijn boek niet gewijzigd, zoals de paus (Urbanus VIII) dat wilde en ik had mijn theorie van de aantrekking van de aar-

de door de maan niet aan een ander in de mond moeten leggen'.

De houding van de grijsaard voor het kerkelijk tribunaal was niet karaktervol. Tot viermaal toe heeft hij plechtig verklaard, de gewraakte opvatting niet verdedigd te hebben noch te verdedigen.

Hij werd, volgens Decourt wegens 'indiscipline et duplicité' tot levenslange gevangenschap veroordeeld; het vonnis werd hem op 22 juni 1633, om hem te sparen, in een klooster voorgelezen. Intussen werd de gevangenschap van het Heilig Officie al dadelijk, op bevel van de goed gezinde paus Urbanus VIII, opgevat als huisarrest in de woning van de aartsbisschop van Siena.

Na vijf maanden mocht hij, op verzoek, terugkeren naar zijn woning bij Florence, maar hij moest daar in eenzaamheid wonen, niemand uitnodigen en geen bezoekers ontvangen. Deze uitspraak der Congregatie werd onmiddellijk door de paus verzacht en zó geïnterpreteerd, dat hij niet veel mensen tegelijk mocht ontvangen om de verdenking te vermijden een soort academie te houden; verwanten en vrienden mochten hem bezoeken. Veel last heeft hij van het verbod in elk geval niet gehad!

Een later werk over mechanica, met een lange titel, dat meestal aangeduid wordt als Discorsi durfde hij in Italië toch niet uitgeven, maar werd door zijn Hollandse bezoeker Lodewijk Elsevier het land uitgesmokkeld en verscheen in 1638 te Leiden bij de Elseviers.

Gelijk bekend, is Galilei ten gevolge van staar aan beide ogen praktisch blind geworden, voor hij in 1642 stierf.

De gehele studie van Decourt, waarvan hier slechts enkele punten werden weergegeven, leidt tot een andere voorstelling van zaken bij het proces tegen Galilei, dan vermoedelijk de meesten onzer tot nu toe uit geschiedboeken hebben gekregen. Men krijgt de indruk dat Galilei, indien hij niet velen van zich had vervreemd door krasse en beledigende uitspraken over wie zijn inzichten niet deelden, met rust zou zijn gelaten.

Over de vraag of de oude geleerde na afloop van het proces toch nog gemompeld heeft: E pur si muove, laat Decourt zich niet uit.

L.

* * *

2. - Niet natuurlijke dingen: res non naturales

Ter verklaring van het biologisch en pathologisch gebeuren nam Galenus allereerst vier algemene, natuurlijke eigenschappen aan. 'Natuurlijk' heeft hier de betekenis van aangeboren, eigen aan de menselijke natuur.

Die vier algemene zogenaamde natuurlijke faculteiten zijn het vermogen om stoffen aan te trekken, om ze vast te houden, om ze te veranderen, en om ze uit te scheiden; anders 1) attractie, 2) retentie, 3) alteratie (assimilatie) en 4) excretie.

Daarnaast heeft elk lichaamsdeel (orgaan) een specifieke faculteit: het hart om de pols op te wekken (vis pulsifica), de spieren om te contraheren.

Daarnevens komen dan invloeden van buiten af door het gedrag van de mensen; dit zijn de zogenaamde niet-natuurlijke factoren, die niet aangeboren zijn. Hiervan werden er gewoonlijk een zestal aangegeven, die bekend staan als de zes non-naturales, sex res non-naturales, en in de moderne talen: six choses non-naturelles, sechs nicht-natürliche Dinge, etc. Het gebruik van deze termen is vooral bij de Arabieren, met name Johannitius, opgekomen, en het heeft zich lang gehandhaafd; ook zonder het gebruik van de term bleef de onderscheiding tot in de negentiende eeuw doorwerken. Terwijl sommigen (zoals Rather) meenden dat de uitdrukking ten onrechte aan Galenus is toegeschreven, vond Niebyl hem toch door Galenus gebezigd. Het betreft factoren, die nodig zijn voor het onderhoud der gezondheid, doch in verkeerde hoeveelheid (c.q. overmaat) tot ziekte kunnen leiden. Het aantal van zes is min of meer gecanoniseerd, maar niet steeds, en er zijn kleine variaties op de inhoud.

De reeds genoemde Johannitius (Hunein Ibn Ishaq, 809 - 73) een Nestoriaan, die werken van Hippocrates, Galenus en Paulus van Aegina in het arabisch heeft vertaald, gaf deze opsomming:

- (omgevende) lucht
- voedsel en drank
- beweging en rust
- slaap en waken
- inatitie en repletie
- aandoeningen der ziel

Ook vindt men onder de sex non naturales wel het baden genoemd, als ook de coitus. Daarnaast vindt men dan de factoren, die tegen de natuur ingaan: contra naturam, praeter naturam. Boerhaave omschreef ziekte als vita praeter naturam. Daarbij kan men denken aan traumata, ontstekingen, etc.

De ziekmakende factoren konden dus van drieërlei aard zijn: natuurlijk, niet-natuurlijk, en tegen-natuurlijk.

Het hier gezegde is slechts een eenvoudige vingerwijzing, welke wellicht van nut kan zijn voor wie de term 'sex res non naturales' ontmoet. Wie er dieper op wel ingaan, kan spoedig op een bijna ver-

warrende hoeveelheid van gegevens stuiten, zoals reeds uit de raadpleging van enkele nieuwere publicaties op dit gebied blijkt.

Literatuur:

- L. J. Rather (1968) The 'Six Things Non-Natural': a note on the origins and fate of a doctrine and a phrase. Clio Medica, 3, 337 - 48.
- Peter H. Niebyl (1971). The Non-Naturals. Bull. Hist. Med., XLV, 486 - 92.
- Owsei Temkin (1965) Vesalius on an immanent biological motor force. Bull. Hist. Med., XXXIX, 277 - 80.

L.

* * *

3. - Vette voeding en Apoplexie — Casuïetiek uit het oude Perzië

Deze observatie is ontleend aan een ingezonden stuk van Mohammed Shafii in The New Engl. J. Med. (17 januari 1974, 164 - 5).

De titel 'stroke and fatty food' doet eerder een aktueel dan een historisch onderwerp vermoeden. Het leek daarom nuttig nog even de aandacht hierop te vestigen.

De perzische arts en dichter Nizami-i-Arudi (1110 - 1161), van Samarqand, deelt in zijn boek Chahar Magala (Vier verhandelingen, 1155) een klinische waarneming mee van de medicus Ismâ il, een wijs man die aan het eind van de 11de eeuw in Herât zou hebben geleefd.

Op een dag zag Ismâ il in de slachtersbazaar een jonge slager, die een lam stond te villen. Van tijd tot tijd stak hij zijn hand in de buikholte van het lam, haalde er het nog warme vet uit en at het op. Toen Ismâ il dit zag, zei hij tegen de kruidenier van de overkant: 'Als deze slager doodgaat moet je het mij laten weten, voordat hij begraven wordt. 'Een maand of vijf, zes later hoort de kruidenier dat de slager 's nachts zonder voorafgaande ziekte is gestorven. Hij herinnert zich Ismâ il's woorden en haast zich naar deze medicus. Ismâ il gaat, als hij het doodsbericht verneemt, onmiddellijk naar het huis van de slager. Hij haalt het kleed, dat over de dode ligt, weg, voelt de pols en vraagt een van de omstanders de 'dode' met een stok op de voeten te slaan. Na een uur zegt hij, dat het zo wel genoeg is en hij begint een apoplexie-behandeling. Op de derde dag kwam de doodgewaande tot bewustzijn en hij leefde, zij het verlamd, nog vele jaren. De mensen van Herat verbaasden zich erover, dat Ismâ il de apoplexie had voorspeld.

R. J. C. V. ter L.

BOEKBESPREKING

Hamers-van Duynen, S. W., Hieronymus David Gaubius 1705 - 1780
Zijn correspondentie met Antonio Nunes Ribeiro Sanches en an-
dere tijdgenoten. Diss. Vrije Universiteit Amsterdam 1978 (promo-
 tor Prof. Dr G. A. Lindeboom), 288 biz. Handelsuitgave: Van Gor-
 cum, Assen/Amsterdam 1978 (als No. 96 van Van Gorcum's Histo-
 rische Bibliotheek). Prijs f 48,—.

Het proefschrift van Collega Hamers moet in de eerste plaats wor-
 den beschouwd als een bronnen-publicatie, geschreven naar aanlei-
 ding van het ter besprekking komen van een briefwisseling tussen
 Gaubius en Sanches, lopende van 1740 tot 1777.

De indeling van het werk luidt als volgt:

Deel I. Gaubius, onderverdeeld in de hoofdstukken

1. jeugd en studie (1705 - 1731);

2. leven en werken als academisch docent te Leiden.

Deel II. De correspondentie tussen Gaubius en Sanches.

Deel III. Gaubius' correspondentie met tijdgenoten.

Van de in het latijn gestelde brieven is tevens een nederlandse verta-
 ling opgenomen.

Verder bevat het werk:

- een bibliografie van H. D. Gaubius, en

- een drietal bijlagen:

1. Instructie voor de Medicinae Doctoren en Chirurgen, alsmede
 voor den Apothecar van het Hof van Haere Koninklijke Hoog-
 heid (Gaubius was van 1761 tot zijn dood lijfarts van Willem V);
2. recepten van Gaubius;
3. catalogus van Gaubius' 'Museum', dat in 1783 in het openbaar
 werd verkocht.

Vooraf deze laatste bijlage, welke 31 pagina's beslaat, bevat in te-
 ressante informatie. Wij vernemen er o.m. uit welke anatomische
 en scheikundige praeparaten zich in Gaubius' Museum bevonden
 en welke 'Anatomische, Chirurgische, Chymische en Physische In-
 strumenten, en andere Rariteiten' hij bezat. Onder deze laatste ru-
 brik worden genoemd:

- Instrumenten voor de grote chirurgie en de operatieve verlos-
 kunde
- Een uitgebreid assortiment thermometers, waaronder 'Drie zak-
 Thermometers-in-Kokertjes' (waarschijnlijk koortsthermome-
 ters? J. V. M.)
- Een drietal microscopen!

Met het publiceren van deze gegevens heeft Mevrouw Hamers een verdienstelijk werk verricht. De bijeengebrachte informatie verschaft ons een indruk van het leven en het werken van een nederlandse hoogle-
raar in de scheikunde en de geneeskunde uit het midden van de 18de eeuw.

Het andere doel, dat zij zich met het schrijven van deze dissertatie had gesteld, namelijk het schetsen van de figuur van Gaubius tegen de achtergrond van zijn tijd en het nader belichten van Gaubius' wetenschappelijke betekenis, achten wij evenwel niet geheel bereikt.

Naar ons oordeel had de auteur iets uitvoeriger gebruik kunnen maken van de door haar zelf bijeengebrachte en van reeds aanwezige informatie.

Om de lezer nader kennis te laten maken met de inhoud van het werk zullen wij enkele vragen en overwegingen aan de orde stellen, die tijdens het lezen bij ons zijn opgekomen.

Uit de brieven no. 45 en 46, aan Paulus de Wind, vernemen wij dat Gaubius (die o.a. door Albinus en in Parijs in de chirurgie was geschoold) zich bezig hield met operatieve verloskunde. Over de chirurgische en verloskundige praktijk van Gaubius treffen wij in het proefschrift echter geen nadere bijzonderheden aan. Waarschijnlijk zijn die ook niet meer te achterhalen. Wel achten wij het een tekortkoming, dat Gaubius als scheikundige niet verder wordt belicht. Te meer daar mevrouw Hamers zelf Gaubius in de eerste plaats scheikundige noemt. Wij lezen dat hij talloze chemische proeven deed en dat hij 'bij het onderzoek van belangrijke zaken zijn eigen weg ging' (p. 31). Collega Hamers laat duidelijk uitkomen, dat Gaubius moet worden beschouwd als een ijverig pleitbezorger voor het scheikundig onderzoek in de geneeskunde. Om deze reden zouden wij gaarne enkele proeven vermeld en toegelicht hebben willen zien.

Ook de vraag welke die eigen weg van Gaubius in het scheikundig onderzoek was, wordt niet beantwoord.

Wij voelen het ook als een gemis, dat niet wordt ingegaan op de inhoud van de Adversaria varii argumenti, van 1771, het scheikundige hoofdwerk van Gaubius.

De betekenis en de inhoud van de Institutiones pathologiae medicinalis worden uitvoerig belicht. Wij blijven echter in het onzekere omtrent het antwoord op de vraag wat Gaubius met zijn microscopen (waaronder zich twee fraaie exemplaren bevonden) heeft onderzocht. Heeft hij insecten uit zijn verzameling bekeken, of heeft hij ook van zoogdieren of mensen afkomstig materiaal onder zijn microscoop ge-
legd?

In de Institutiones speelt het (van Glisson afkomstige maar eerst door Haller meer bekendheid gekregen) begrip prikkelbaarheid een

voornaam rol. Gaubius gebruikt dit begrip echter in een geheel andere zin dan Haller. De wetenschappelijke relatie Gaubius-Haller had dan ook niet onbesproken mogen blijven.

Bezien wij de definitie welke Gaubius geeft van het begrip levenskracht (noot 86, p. 58), dan blijkt deze een verrassende overeenkomst te vertonen met de opvattingen van John Brown (1735 - 1788). Diens Elementa medicinae verschenen te Edinburgh in 1780. In diezelfde stad was in 1762 een uitgave verschenen van Gaubius' Institutiones.

De mogelijkheid dat Brown zich meer door Gaubius dan door Haller heeft laten inspireren, zou dan ook nader onderzocht dienen te worden.

De opmerking van collega Hamers, dat de 18de eeuw een tijdperk van consolidatie betekende (p. 1), mag misschien gelden voor de universitaire medische wetenschap in het Nederland van die tijd. Van de ontwikkeling van het wetenschappelijke denken in de ons omringende landen kan dit evenwel niet worden gezegd. Buiten onze landsgrenzen werd de door Boerhaave, en ook nog door Gaubius gehuldigde, mechanistische denkwijze krachtig bestreden o.a. door G. E. Stahl (die zowel in de biologie als in de medische psychologie het begrip 'kwalitatieve grens' invoerde).

In Frankrijk ontstond het tijdperk van de verlichting en als reactie daarop in Duitsland de 'Geniezeit', of de 'Sturm und Drang' zoals men deze periode later noemde. Beide bewegingen waren ook van grote betekenis voor de ontwikkeling van het denken in de geneeskunde.

Met enkele vertegenwoordigers van de hier genoemde geestelijke stromingen onderhield Gaubius relaties. Uit het proefschrift wordt evenwel niet duidelijk of deze relaties enige invloed hebben uitgeoefend op zijn wetenschappelijke denken.

Uit de brief van 23 maart 1743 (no. 32) aan Haller, en uit het slot van de rede van 1749, waarin hij zijn rectoraat overdroeg aan Tiberius Hemsterhuis (1685 - 1766) blijkt, dat Gaubius en Hemsterhuis intiem bevriend waren. Tiberius was sedert 1740 hoogleraar in de griekse filologie en geschiedenis te Leiden. Diens zoon Frans Hemsterhuis (1721 - 1790) was een bekend filosoof. (Herder noemde hem: één van de grootste denkers sedert Plato). Frans was een goede bekende van de Gallitzins (ook geschreven Golitzyn, Galizin), een oud Litauws grootvorsten geslacht.

Dmitri Alexejewitsch Gallitzin (1735 - 1803) was russisch gezant te Den Haag en te Parijs. Sanches, die huisarts was van de Gallitzins, consulteerde meer dan eens zijn oude studievriend Gaubius in geval

van ziekte in het diplomatengezin. Tijdens zijn verblijf in Nederland bracht Dmitri Alexejewitsch ook een bezoek aan Gaubius en bezichtigde hij diens 'Museum'.

In Parijs geraakte prins Dmitri bekend met Voltaire en de encyclopaedisten. Sinds 1768 was hij gehuwd met Adelheid Amalie (1748 - 1806), dochter van de pruisische generaal Graf von Schmettau. Prinses Amalie Gallitzin werd beroemd om de kring van geleerden, die zij in haar woning te Münster ontving. Tot deze kring behoorden mannen als Jacobi, Hamann, Goethe en Frans Hemsterhuis. Zij was de 'Diotima' aan wie Frans Hemsterhuis, onder het pseudonym Diokles, zijn 'Lettre sur l'atheisme' (1785) opdroeg. In 1770 schreef de jonge Hemsterhuis, die commies bij de Staten van Holland was, zijn 'Lettre sur les desirs' en in 1772 zijn 'Lettre sus l'homme et ses rapports'. Beide werken raken ook het terrein van de arts-psychosomaticus en Gaubius moet zeker bekend zijn geweest met de literair-filosofische activiteiten van de zoon van zijn vriend.

In het proefschrift van mevrouw Hamers is over dit alles niets te vinden. Wij vermoeden dan ook, dat de grote ontwikkelingen van het denken in de 18de eeuw weinig of geen indruk op Gaubius hebben gemaakt. De man was een felle antistahlianer (brief no. 48). Het is dan ook niet verwonderlijk, dat Gaubius geen besef heeft gehad van de geniale daad van Stahl, die bestond in het maken van een principieel onderscheid tussen de begrippen mechanisme en organisme. Dit onderscheid was mede een van de uitgangspunten voor de ontwikkeling van de begrippen als: menselijke individualiteit en subjectiviteit (Leibniz) en menselijke spraak (Herder 1772).

Deze ontwikkeling heeft Gaubius niet meegemaakt. Hij bleef een 'mechanist', die het menselijke lichaam opvatte als een hydraulische machine. Dit is de reden geweest waarom hij moest erkennen geen inzicht te hebben in de aard van de relatie van lichaam en ziel.

Een nadere analyse van beide aan de psycho-somatiek gewijde rectorale redes was volgens ons evenwel gewenst geweest; al was het alleen maar om aan te tonen, dat Gaubius een meester was in de kunst: met een maximum aan woorden zo goed als niets te zeggen.

Gaubius was lid van de Russische Keizerlijke Akademie in Petersburg (1750); van de Maatschappij van Wetenschappen in Haarlem sedert haar oprichting in 1752; van de Royal Society te Londen (1766); van de Maatschappij van Wetenschappen in Vlissingen (1769); van Rotterdam (1771); van Edinburgh (1773 en 1776); van Mannheim (1776) en van Parijs (1777) (p. 2 van het proefschrift).

Hij moet dus regelmatig de geschriften en publikaties van deze geleerde genootschappen toegezonden hebben gekregen. Het is ons echter niet duidelijk geworden welke invloed deze internationale weten-

schappelijke relaties hebben gehad op Gaubius.

Zijn geleerdheid wordt telkens geroemd (zie noot 108, p. 59). Het merkwaardige is evenwel, dat ons uit de door mevrouw Hamers gepubliceerde correspondentie van Gaubius geen geleerde tegemoet treedt, maar meer een rariteiten verzamelaar, die op 23 maart 1743 (no. 32) aan Haller schreef: 'Mij behagen steeds vreemde zaken tot in het waanzinnige toe, zodat ik dat wat mij bevolen is zeer traag en alleen tegenstribbelend doe. Zo slijt ik mijn tijd, alleen voor mij, niet voor het algemeen, geboren; . . . '.

Gaubius was ongetwijfeld een gewetensvolle arts en een expectief te werk gaande verloskundige (brief no. 46). Zijn therapeutische adviezen waren voor zijn tijd doordacht en verantwoord. Een briljant geleerde was hij echter niet. Wij vragen ons ook af, of hij wel zo'n 'beminnelijk mens' is geweest. Hij had een grote afkeer van de medische praktijk en in brief no. 22 spreekt hij zijn weerzin uit tegen het behandelen van geslachtszieke patienten.

Uit diverse brieven en redevoeringen treedt ons een zelfingenomen, soms wat arrogante man tegemoet. Zijn antwoorden en adviezen klinken betweterig. De vraagsteller 'heeft juist gehandeld' d.w.z. Gaubius stelt zich veelal op als een onbetwistbare autoriteit.

Zijn liefdadigheid tegenover de armen komt in een ander licht te staan, indien wij weten dat hij zeer vermogend was.

Waarschijnlijk heeft Gaubius, ondanks zijn afkeer van de praktijk, ook als arts niet 'slecht geboerd'. Hij kon zich een duur huis aanschaffen, zijn bibliotheek omvatte 5000 delen en reeds zijn 'museum' was een vermogen waard.

Ons vermoeden, dat Gaubius een goede kijk heeft gehad op economisch voordelige situaties wordt gesteund door een uitlating van hem in een brief van 20 november 1778 (no. 56) aan Jacquin. Hij spreekt in deze brief zijn verbazing uit over het feit, dat het vaderland uitsluitend belangstelling heeft voor de landbouw in de koloniën en geen aandacht schenkt aan de mogelijkheid tot ertswinning of mijnbouw in die gebieden, welke vaak rijk zijn aan verschillende metalen.

Voorwaar, een opmerking, die getuigt van een diepgaand economisch inzicht.

Tenslotte willen wij nog de vraag aan de orde stellen welke plaats de arts Gaubius heeft ingenomen in het kader van de gezondheidszorg in het Nederland van de 18e eeuw.

Een van de belangrijkste volksgezondheidsproblemen in het Europa van die dagen was de epidemie van geslachtsziekten. Op 18 juli 1776 (brief 26) schrijft Gaubius aan Sanches: 'Votre opinion que presque toute la nation Russe est imbuë du Seminium Verolique, me

devient de plus en plus probable'.

Uit de brieven 22, 27 en 30 blijkt dat Gaubius ook in ons land herhaaldelijk met de venusziekte werd geconfronteerd. De syphilis en de gonorrhoe moeten ook in het Nederland van de 18e eeuw de omvang van een hevige epidemie hebben gehad. Hoe zeer de epidemie om zich heen had gegrepen en in alle rangen en standen was doorgedrongen, blijkt o.a. uit bijlage 1: Instructies voor de hofmedici, de hofchirurgijns en de hofapotheker. Artikel 5 van deze instructie eindigt met de zin: 'En zullen de veneraele quaelen door de voorn: Doctoren en Chirurgijns niet mogen worden gecureert, dan ten particulieren kosten van den patient'.

'Venerale kwalen' kwamen kennelijk onder het hofpersoneel veel voor. (Een toestand waarin een halve eeuw later nog weinig of geen verandering was gekomen. Franz Schubert liep zijn syphilis op bij een karnersmeisje van vorstin Esterhazy.) Uit de gepubliceerde correspondentie wordt duidelijk, dat Gaubius een goed inzicht had in de ernst en de moeilijke geneesbaarheid van de syphilis. Desondanks is hij zelf overtuigd patienten te kunnen en ook te hebben genezen (brief no. 30).

Van de kritiek op de geneeskunde en van de vaak bijtende ironie waarmee het onvermogen van de geneesheren iets voor hun patienten te kunnen doen aan de kaak werd gesteld (men denke hier aan de zogeheten spectatoriale literatuur, b.v. Unser met zijn tijdschrift 'der Arzt', dat diverse malen in het nederlands vertaald te Amsterdam, Utrecht en Haarlem werd uitgegeven) schijnt Gaubius niets te hebben vernomen, of zich niets te hebben aangetrokken.

Evenmin wordt uit deze dissertatie duidelijk, of Gaubius iets heeft beseft van de beweging voor het ontstaan van een vooral op preventie gerichte publieke gezondheidszorg, welke in de tweede helft van de 18e eeuw in Duitsland onder de naam 'Medicinische Polizey' tot ontwikkeling was gekomen.

Het proefschrift van mevrouw Hamers geeft niet alleen aanleiding tot de hier gestelde vragen, maar nog tot vele andere en dit bewijst reeds voldoende dat het geen onbetekenend werk is.

Wat de uitvoering betreft is het jammer, dat het boek ontsierd wordt door talrijke, tot verwarring aanleiding gevende, drukfouten (b.v. Kaan i.p.v. Kaau, Galidin i.p.v. Gallitzin, en op p. 45 is een deel van de tekst in het ongereede geraakt). Ook het register is allerminst betrouwbaar. Van een uitgever als Van Gorcum had men een dergelijke slordige tekstverzorging niet verwacht.

10 mei 1978

J. V. Meininger

Hoorn, C. M. van, Levinus Lemnius 1505 - 1568, zestiende-eeuws zeeuws geneesheer. Diss. Vrije Universiteit Amsterdam 1978 (promotor: Prof. Dr G. A. Lindeboom, coreferent: Prof. Dr A. M. Luyendijk-Elshout), 343 blz., geill.

Nadat de schrijver van dit proefschrift in 1971 en in 1973 reeds een uitvoerige studie had gewijd aan Levinus en Willem Lemnius, gepubliceerd in de Mededelingen van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, leek het er op, dat hiermee reeds alles was gezegd over deze Zeeuwse medici uit de 16e eeuw. Niets is echter minder waar, wanneer men deze lijvige en doorwrochte studie ter hand neemt waarmee Van Hoorn de doctors graad in de geneeskunde, cum laude, heeft verworven. Dit proefschrift is in feite uit twee delen opgebouwd. De eerste drie hoofdstukken geven een algemeen overzicht van de culturele, historische en politieke situatie in Zeeland in de tijdsperiode, waarin Lemnius leefde, zijn levensloop en een overzicht van de geneeskunst en geneeskunde van zijn tijd.

Na een inleiding over de algemene karakteristiek van Lemnius' werk, laat de schrijver in het tweede deel van het boek de belangrijkste vakgebieden, waarvan de geneeskunde in de 16e eeuw gebruik maakte, de revue passeren, waarbij hij aan de hand van verschillende citaten uit Lemnius' werken zijn visie en kritiek hierop duidelijk laat uitkomen. Uitvoerig wordt ingegaan op Lemnius' geschriften, die tussen 1554 (De Astrologia) en 1574 (de laatste herdruk van Occulta Naturae Miracula) verschijnen.

Lemnius heeft een bescheiden, doch in zekere zin opmerkelijke plaats in de geschiedenis van de geneeskunde ingenomen. Meer humanist dan renaissance figuur, was hij in vele opzichten nog een middeleeuwer, die echter de doorbraak van nieuwe inzichten in de geneeskunde heeft bespeurd en daaraan ook daadwerkelijk heeft bijgedragen. Daarvan getuigen ondermeer zijn botanische waarnemingen en zijn verzet tegen de aderlating bij een bepaalde sterrenstand, en bij ernstige ziekten.

Van Hoorn heeft de figuur, het werk en de inzichten van Lemnius, gezien tegen de achtergrond van de cultuur, het dagelijks leven van zijn tijd en de invloed die tijdgenoten-medici op hem hebben gehad, op een voortreffelijke wijze in zijn proefschrift duidelijk gemaakt. Ondanks de overvloed van feiten, namen en begrippen is dit werk geen droge, onverteerbare kost geworden. Het is integendeel van het begin tot het einde een boeiende medisch-historische geschiedschrijving geworden.

Het omvangrijke noten-apparaat, de bibliografie, de uitvoerige literatuuropgave en het onontbeerlijke register, completeren dit stan-

daard werk over de Zeeuwse medicus Levinus Lemnius.

Mei 1978

H. L. Houtzager

Observationes Anatomicae Collegii Privati Amstelodamensis.

Facsimile with an introduction by G. A. Lindeboom. 135 pp., XI Tab. en 1 portret. B. de Graaf, Nieuwkoop, 1975, f 65, --.

Aan de serie-uitgave Dutch Classics in History of Science is thans als XIXe toegevoegd de facsimile-uitgave van het Collegium Privatum Amstelodamense met respectievelijk de pars prior van 1667 en de pars altera van 1673. Beide verschenen bij Caspar Crommelin in Amsterdam. De werkjes bevatten Observationes Selectiores, een bloemlezing uit de anatomische werkzaamheden van dit genootschap, dat in 1664 door Gerard Blasius in het leven werd geroepen.

Het is een verzameling van korte aantekeningen, die een overzicht geven van de verschillende onderzoekingen, die door dit geleerde Genootschap werden gedaan tijdens de talrijke bijeenkomsten, welke regelmatig bij de verschillende leden - waarschijnlijk aan huis - plaats vonden. Men treft er geen inleiding of voorwoord in aan, ook worden de namen niet genoemd van diegenen, die de aantekeningen maakten of die het praepareer-werk hebben verricht. Het zijn anonieme publicaties van een groep wetenschapsbeoefenaars, waartoe behalve Blasius, Matthias Sladus, Jan Swammerdam en Egbert Veen als de meest vooraanstaande representanten genoemd dienen te worden. De tekeningen in de uitgave zullen voor een groot deel vervaardigd zijn door Jan Swammerdam, die ook het fijne praepareerwerk wel voor zijn rekening zal hebben genomen. Er werden allerlei dieren door het Collegium onderzocht, zoals schildpad, eend, duif en kikvors en verschillende soorten vissen zoals de kabeljauw, haring en baars.

De alveesklier en haar vocht - een actueel onderwerp door de publicatie van Reinier de Graaf (De succi pancreatici natura et usu) van 1664 had alle aandacht, evenals de ontledkundige onderzoekingen van de medulla spinalis.

Dat het Collegium na 23 mei 1672 niet meer bijeen is gekomen, vindt wellicht zijn oorzaak in het feit, dat de meest geniale van de leden van het genootschap, Swammerdam, zich gelukkig heeft teruggetrokken.

Deze facsimile-uitgave van de Observationes wordt vooraf gegaan door een overzichtelijke inleiding met noten en een literatuuroverzicht, terwijl een namenregister op de latijnse tekst het boekje besluit. Het artikel van Lindeboom in het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (1975) nr. 32, pag. 1248 e.v., kan beschouwd worden

als een introductie tot deze goed verzorgde facsimile-uitgave van een tweetal zeldzame 17e eeuwse wetenschappelijke publicaties.

H. L. Houtzager

Reep, F. M. van de, Het geneeskundig denken en handelen gezien vanuit een historisch gezichtspunt. Uitgave nr. 18 van de Vakgroep Gezondheidsleer en Tropische Hygiëne van de Landbouwhogeschool te Wageningen, 1977, 120 pag.

Het eerste deel van deze doctoraal-scriptie is het resultaat van een literatuur-studie over de geschiedenis van de geneeskunde en geneeskunst vanaf de vroegste tijden tot heden.

In het tweede deel wordt een theoretische beschouwing gegeven over een aantal basale vragen in de geneeskunde, zoals wat is ziekte, hoe wordt ziekte en gezondheid ervaren en wat wordt er gedaan om ziekten te bestrijden of te voorkomen.

Vanzelf sprekend kan men in een bestek van ruim 100 bladzijden tekst niet verwachten, dat de schrijver diepgaand op de verschillende onderwerpen is ingegaan. Derhalve had het de voorkeur verdiend als er in de literatuur-opgave een aantal recentere artikelen en boeken was opgenomen, welke een handreiking zou zijn geweest aan diegenen die zich uitvoeriger in de behandelde onderwerpen willen verdiepen. Zo deze uitstekende doctoraal-scriptie een eerste aanzet van de schrijver is voor een proefschrift, dan hebben wij van een dissertatie over dit onderwerp hoge verwachtingen.

Inlichtingen over deze serie-publicatie kan men verkrijgen bij de bovengenoemde vakgroep: De Dreijen 11, Wageningen, tel: 08370 - 8 25 80/8 33 05.

H. L. Houtzager

KRONIEK

– Op 27 juli 1977 overleed onverwacht de president van de 'International Academy of the History of Medicine', Georg Rosen (1910-1977). E. H. Ackerknecht schreef een In Memoriam in *Clio Medica* (XII, no. 4 december 1977).

De onverwachte vacature in het bestuur der Academie zal worden ingenomen door haar eerste president, Prof. Marcel Florkin uit Luik (Prof. Dr J. Theodorides te Parijs is secretaris).

– Verleden jaar is besloten het aantal leden van de 'International Academy' van 50 op 100 te brengen.

Prijsvraag

- De uitslag van de door de Stichting Historia Medicinae aangekondigde prijsvraag (Heeft de ontdekking van de bloedsomloop, door Harvey beschreven in zijn De Motu cordis (1628), invloed gehad op de theorie en praktijk van de aderlating in Nederland, en zo ja, welke?), sluitingsdatum 1 september 1978, zal worden bekend gemaakt op de 10de Medisch Historische Dag, welke zal worden gehouden op zaterdag, 9 december 1978 (aanmelding voor een voordracht nog mogelijk).

Promotie

- Aan de Vrije Universiteit promoveerde cum laude op vrijdag, 28 april 1978 de heer C. M. van Hoorn, rustend arts te Zierikzee.

Het lijvige, medisch-historische proefschrift getiteld Levinus Lemnius 1505 - 1568, Zestiende-eeuws geneesheer, ondervond, ondanks de onvermijdelijke kritiek, veel lof van de opponenten. Dit waren Dr K. J. Nanninga (vriendschappelijk), professor A. M. Luyendijk-Elshout (Leiden) en de emeritus-hoogleraren van de Vrije Universiteit J. Roelink en E. Lopes Cardozo. Promotor Prof. Dr G. A. Lindeboom.

- Van de aan Harvey gewijde 9de Medisch-Historische Dag gehouden op 29 april 1978 en van de ontmoeting met de medewerkers van het 'Institut für Geschichte der Medizin' te Münster (Westfalen), gehouden op 3 juni 1978 in Haus Welbergen, vindt men elders in dit nummer een kortverslag.

- Van 25 augustus tot 9 september wordt te Londen georganiseerd een symposium: HARVEY 400 - A Celebration of The Life and Work of William Harvey (1578 - 1657).

Spinoza-penning voor Dr J. V. Meininger

- De vereniging Het Spinozahuis liet 50 jaar geleden de eerste erpenning slaan ter gelegenheid van de herdenking van de 250ste sterfdag van Baruch de Spinoza (1632 - 1677). Ze draagt de beeltenis van deze van oorsprong Portugees-Israëlitische wijsgeer, alsmede twee voor hem kenmerkende spreuken met daaronder de spreuk 'Bene Agere et Laetari' (goed handelen en zich verheugen).

Aan Dr Meininger is de eer te beurt gevallen deze penning, die aan de burgemeester van Amsterdam als eerste, en later slechts aan een klein aantal personen, werd toegekend, in ontvangst te mogen nemen wegens zijn langdurige en grondige studiën van de filosofie en levens-

geschiedenis van Spinoza. Voorafgegaan was een voordracht door Dr Meininger over Spinoza's leermeester, de medicus Dr Franciscus van den Enden.

De penning werd uitgereikt op 21 mei jl. in het Raadhuis van Rijnsburg. De Vereniging komt jaarlijks in het voorjaar in dit dorp bijeen omdat Spinoza hier omstreeks 1660 enige jaren heeft gewoond. Het nog bestaande huisje is bezit van de Vereniging.

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK

Van Frau Prof. Dr M. Putscher (Universiteit van Keulen) ontvingen wij de volgende 'Inaugural-Dissertationen' ten geschenke:

- Albring, B. (1975). Geschichte des Gesundheitswesens der Stadt Herne. IV + 114 pp. R. J. Hundt, Köln.
- Delingat, A. (1975). Die Geschichte der Anästhesiologie in Deutschland. VII + 148 pp. Aku-Fotodruck, Bamberg.
- Dilsen, H. A. (1965). Das Porzellan und seine Verwendung in der Zahnheilkunde. Eine historische Studie. 115 pp., ill. Gouder und Hansen, Köln.
- Glimpel-Hecker, G. (1975). Karl Cramer (1862 - 1937) und die Orthopädie in Köln. XI + 171 pp., portr., ill. R. J. Hundt, Köln.
- Jahnke, J. (1966). Alfred Kunert-Breslau. Ein bedeutender Zahnarzt und Ernährungsforscher. IV + 59 pp., portr. Gouder und Hansen, Köln.
- Jilge, H. J. (1965). Die Erkenntnisse der Zahnheilkunde nach der deutschen Literatur in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. IV + 82 pp., Gouder und Hansen, Köln.
- Klein, H. (1964). Die historische Entwicklung von Abdruck und Abdruckmassen zur Herstellung von Zahnprothesen. II + 101 pp., ill. Köln.
- Kollenbach-Frost, D. (1974). Maximilian Oskar Bircher-Benner (1867 - 1939). Krankheitslehre und Diätetik. XIX + 429 pp., portr. Hundt, Köln.
- Nikui, A. (1976). Die Kröte in der Geschichte der Medizin. IV + 109 pp., ill. Hundt, Köln.
- Parameritis-Greif, R. (1974). August Foerster 1822 - 1865. IX + 121 pp., portr., ill. Wienand, Köln.
- Rahlwes-Etschenberg, G. (1965). Adolf Schmidt in seiner Bedeutung für die Gastroenterologie in Deutschland. V + 60 pp. Gouder und Hansen, Köln.
- Schaller, P. (1963). Ein Beitrag zur wissenschaftlichen und geschichtlichen Entwicklung der Zahnheilkunde im Rheinland und Würdigung einiger verdienstvoller Zahnärzte. II + 116 pp., portr. Gouder und Hansen, Köln.
- Schennen, A. (1970). Zur Frühgeschichte der Essener Krankenhäuser im 19. Jahrhundert. 66 pp. Z.pl.

Schuller, W. (1975). Medizinische Literatur seit der Jahrhundertwende zur Problematik funktioneller Störungen von Niere und ableitenden Harnwegen - Ein Beitrag zu neueren Diskussionen aus dem Bereich der psychosomatischen Medizin. VI + 110 pp., Kierkamp, Köln.

Schulz, D. (1960). Die Stellung Thomas Whartons in der Lehre von den Drüsen im 17. Jahrhundert. 53 pp. Robert Pulm, Köln.

Van Dr D. A. Wittop Koning ontvingen we ten geschenke:

Wittop Koning, D. A. (1948). De Nederlandse Maatschappij ter bevordering der pharmacie 1842 - 1942. Benevens een overzicht der Nederlandsche Pharmaceutische Tijdschriften van 1755 tot heden. 251 pp., portr. D. B. Centen, Amsterdam.

Verder werden aangeschaft:

Böhm, K., C. O. Köhler, R. Thome (1978). Historie der Krankengeschichte. VII + 131 pp. ill. F. K. Schattauer Verlag, Stuttgart-New York.

Ekkart, R. E. O. en J. Schuller tot Peursum-Meijer (eds) (1978). Groninger Academieportretten. Catalogus van de portretten in het Academiegebouw en de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen. 144 pp., B. van der Kamp, Groningen.

Forgue, E. (1928). An der Schwelle der Chirurgie. 136 pp. F. C. W. Vogel, Leipzig.

Hamers-van Duynen, S. W. (1978). Hieronymus David Gaubius 1705 - 1780 zijn correspondentie met Antonio Nunes Ribeiro Sanches en andere tijdgenoten. Dissertatie Vrije Universiteit. XIII + 288 pp., portr., ill. Van Gorcum, Assen/Amsterdam.

Harvey, W. (1963). The Circulation of the Blood and other writings. Translated by K. J. Franklin. XVII + 236 pp. Everyman's Library. London - New York.

Hoornt, C. M. van (1978). Levinus Lemnius 1505 - 1568. Zestiende eeuwse Zeeuws geneesheer. Dissertatie Vrije Universiteit. 277 pp. J. Duerinck-Krächter, Kloosterzand.

Jonas, S. (= L. Elaut). Cent portraits de médecins illustres. 350 pp. Masson & Cie, Paris/Academia S. P. R. L. Gand.

Sigerist, H. E. (1923). Studien und Texte zur frühmittelalterlichen Rezeptliteratur. VII + 220 pp. Herdruk Topos Verlag, Vaduz, Lichtenstein.

Weil, G. (ed.) (1953). Maimonides. Über die Lebensdauer. 59 pp. S. Karger, Basel/New York.

Alle stukken bestemd voor de Redactie (boeken ter recensie, of aankondiging, artikelen, referaten, berichten) te zenden aan:

Redactie Aere Perennius
p/a Medisch-encyclopaedisch Instituut van de
Vrije Universiteit,
van der Boechorststraat 7
1081 BT AMSTERDAM

INHOUD

	pag.
Professor Cornelia de Lange *	Onze Oogst (Herinneringen en het Heden) 29
Dr. D. J. B. Ringoir	De Administratieboeken (1696 - 1708) van Pieter Turck, chirurgijn te Dinteloord 37
Dr. H. L. Houtzager	Uit het Verleden van de Delftse Anatomie 40
Drs. C. Steewijk	Reyndert Steewijk, Een van de laatste chirurgijns te Amsterdam (portr.) 46
G. A. Lindeboom	Hallar-Herdenking in Barm 6 - 7 oktober 1977 49
Negende Medisch-historische Dag, 29 april 1978 51	
Ontmoeting van Duitse en Nederlandse medisch-historici Haus Welbergen 3 juni 1978 53	
In Memoriam	Dr. O. Bánki 54 Prof. Dr L. Elaut 56
Referaten	1. Het Proces van Galilei 57 2. Niet-natuurlijke dingen: res non naturales 58 3. Vette voeding en Apoplexie - Casuïstiek uit het oude Perzië 60
Boekbespreking	a. S. W. Hamers van Duynen, Hieronymus David Goubius (Dr. J. V. Meiningen) 61 b. C. M. van Hoorn, Levinus Lemnius 1505 - 1566 zestiende eeuwse geneesheer (Dr. H. L. Houtzager) 67 c. <u>Observationes Anatomicae Castigii Privati Amstelodamensis</u> (facsimile with introduction by G. A. Lindeboom) (H. L. H.) 68 d. F. M. van de Reep, <u>Het geneeskundig denken en handelen vanuit een historisch gezichtspunt</u> (H. L. H.) 69
Kroniek	69
Aanwinsten Bibliotheek	71